

BOKA LÁSZLÓ

„Az elsüllyedt utak”

Mindenség-keresés, belső vívódások
és a kiúttalanság tapasztalata az Ady-életműben

„Ady Endre, mint minden ember, két lélek. Az egyik a csatás, sokszor káromkodó, rendbontó és bálványdöntő külső ember, a másik az élet sötét vizének partján ülő, minden titkok-titkát álmodozó, szomorúan igaz ember.”
(Oláh Gábor)

Az éppen 100 esztendeje, mindösszesen 42 évesen lezárult Ady-életút mára könyvtárnyi szakirodalommal bír, mely az utóbbi száz esztendőben legalább olyan mértékben tekintett a magyar költészeti hagyományt a maga korában radikálisan megújító, kortársaira elemi erővel hatni tudó lírikusi életmű textuális-poétikai alapozottságaira, mint amennyire figyelemmel kísérte a tragikusan rövid, önsorsrontó pálya kacskaringós életrajzi szegmenseit, melynek szinte valamennyi aspektusát feltárta már a filológiai kutatás. Még a költő életében megindult értékelési és értelmezési, kanonizációs folyamatok az évtizedek során Ady költészetét a legkülönbözőbb módokon igyekeztek kisajátítani, s egy eleve kész, igen szűk és sok esetben kultikus sémára építve magyarázni, melyben a korai halál is mint okozat, a másokkal, az ellenfelekkel való szakadatlan harc következményeként

konstituálódott. Mindeközben óhatatlanul is az irodalmi vezérszerepet, a korát megelőző látnokot, a társadalma állapotait bíráló mandátumos költőt, vagy éppen az Ady ellenében vádként hangoztatott „hiszterikus zseni” portréját erősítették, s érthető módon csak ritkábban éltek a helyét nem lelő, a világgal, környezetével és önmagával is hadakozó, őrlődő, elbizonytalanodó és kiútkereső, a kiúttalanság tapasztalatát oly gyakran verseibe foglaló s végtelenül magányos alkotó árnyaltabb arcképének a megrajzolásával. Schöpflin Aladár, a *Nyugat* egyik vezető kritikusa már meglehetősen korán följegyezte pedig, hogy: „ő inkább, mint bárki más, a pillanattól írta verseit, nem gondolva semmi másra, mint a pillanatban benne lefolyó belső indulatok visszaadására. Amit csinált, az tiszta merő impresszionizmus, öntudatának ösztönzerű reagálása az élet váltakozó benyomásaira s

ennek a reagálásnak mennél teljesebb kifejezése. Neki a vers nem penzum, hanem életjelenség, élete egy bizonyos órájának rímekbe foglalása. Verseiben éli ki teljes életét s ezért életrajza az olvasó számára csak annyiban fontos, amennyiben verseivel összefügg, amennyiben anyagot szállított a benne élő költői szellemnek.” – Majd így folytatta: „Neki nincsenek kigondolt, fáradságos agymunkával kimódolt versei, minden sora, minden szava közvetlenül az élményből szakadt ki, minden képe szemlélet, emlék, valami, amit csakugyan átélt [...] olyasformán, ahogy az impresszionista festők dolgoznak, a primaire benyomást rögzíti meg, amelybe még nem avatkozott bele az okoskodás logikai rendező és magyarázó igyekezete, amit még nem módosított az élményt bíráló tudatosság. Költészete teljesen ösztönszerű...”¹ Ez az ösztönszerű, a tapasztalásokat és érzelmeket pszichológiai mélységekből közvetlenül versekbe vetítő gyakorlat márpedig az életében oly jelentős belső utak, kiútkeresések vizsgálataira is ki kell hogy terjedjen – Ady valós, külső, konkrét utazásaival párhuzamosan. Már csak azért is, mert Ady éveket kitevő hosszas utazásai, az úton levés, a helyváltoztatás fizikai mozgásai minden esetben valami többnek: keresésnek, az űzöttségnek, az elégedetlenségnek és részben a reménynek is a szimbóluma, akkor is, ha legtöbbször ez a kudarc és a kiábrándulás keserűségével zárul. Az úton levő Ady Andre legfőbb tulajdonsága éppen ezért az, hogy nem

tud egy helyben maradni, szakadatlan továbbáll, keletről nyugatra, délről északra vágyik és vissza, pontosabban mindig el onnan, ahol épp van. E szöveg univerzum egyik alapvető tapasztalata lesz ezért szerzőjének a helyét nem találó, a folyton máshová vágyó, más fizikai térben otthonosságot és megértést, békét vagy éppen vágyainak örömforrásokat, mámort és sokrétegű komfortérzetet kereső, ott ideig-óráig nyugalmat remélő attitűdhullámzása. Egyfelől folyton csalódik, másfelől determináltan vissza-visszahull, elszakadni képtelen, miközben a külvilággal és belső démonaival, hazájával és Istenével, szerelmével s ösztöneivel is egyszerre hadakozik. Ady látszatra magabiztos, de sok mindent palástol, kortársai és környezete önmagára és valós értékeire vonatkoztatott értő ítéleteiben pedig kételkedni kénytelen.² Az interiorizált kételyeken és félelmeken túl mindeközben az utazással, a helyváltoztatással nem csupán a megértés, a komfortérzet és valamiféle nyugalom megtalálására vágyik, hanem az örökös újrakezdésnek, az Ady-lírában oly jelentős és vágyott Mindenség megtapasztalhatóságának a hitét is fenntartja, s az öngerjesztő, önmagát erősítő, biztató hangoknak is újra és újra helyt ad. Ahogy önéletrajzában ő maga fogalmazta meg: „írok, vívok, elalélok s újrakezdem: vagyok” Ez az újrakezdő-attitűd lesz a motorja, hajtóereje (főként 1903 és 1914 közt) a szakadatlan úton levő Ady Endrének.

1 SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Bp., Grill Károly, 1937, 174.

2 Talán nem fölösleges, ha felidézzük, hogy mik voltak az életút legfőbb (kapott és örökölt) konfliktusforrásai, a vívódásokat és sorozatos kiútkereséseket előidéző tényezők, illetőleg azt, hogy Ady milyen módokon reagált mindezekre. Ismeretes, hogy élete során meghatározó volt számára indulása: nem csupán vitatható elszegényedett „kismemesi” származása, de ezzel párhuzamosan erős öntudata is, hiszen táltos fiúnak tudta magát, aki valóban hat ujjal és óriási szemekkel született, innen ered küldetéses, másoknál jobban a jövőbe látó költészeteszménye, kiválasztottsága és magánya is. Mindemellert állandó anyagi és lakhatási problémákkal, örökös pénzhiánnyal küzdött, amihez igen korán már egészségi gondok is társultak, melyek meghatározták komfortérzetét és egyéb szükségleteit is. Céljai közt éppúgy szerepelt a szakmai kiteljesedés, a nem akármilyen áron véghezvitt költészeti áttörés és a publikum részéről

Az alábbiakban ezek fényében, Ady valós költői beérkezésének éveitől indulva, időben előre- és visszatekintve vizsgálom a fentebb említett aspektusokat, tulajdonképpen három irányból: az Adyra oly jellemző, eksztatikusan vágyott Minden-élmény, a Mindenség-keresés, illetve annak végső elmaradása, kudarcai felől; a publikum szemében 1908/1909-re végképp (za-

josan és harcosan) beérkező poéta sikerei mögötti gyötrődések, belső diszpozíciók, kételyek és elbizonytalanodások kérdésköre felől; s végül természetesen az utazásmotívumok (vagy eleve a kiúttalanság-tapasztalatok) szöveg univerzumot meghatározó, vissza-visszatérő toposzai és azok lélektani aspektusai felől. Látszólag mindhárom keretbe fogja s felül is írja a külvilág felé mutatott

várt elismerés, mint ahogyan önmagával szemben elvárásként fogalmazta meg a mélyen átértzett társadalmi felelősség kiteljesítését. Elérhetetlen vagy csak rövid ideig megtapasztalt maradt számára a hit bizonyossága, a lelki béke, az otthon-eremtés, az igaz barátság, a párkapcsolataiban pedig nem tudott kellően állhatatos és hűséges maradni, önnön természetével és ösztöneivel éppúgy birkózott, mint közvetlen környezetével, illetve a meg nem értés, a magány, a szeretet- és az elismeréshiány démonaival. Mindezt a társak, a csekély számú barátok és támogatók éppúgy szenvedték, mint legfőbb szerelmei. Míg az előzőekért küszködve, gyötrődve, újra meg újra önmagával is szembeszállva erőfeszítéseket tett, s a kiegyezés, a beismerés, a gyónás, a bűnbánat vagy végső esetben a szakítás módozatain vívódott, netán éppen a helyzetből való elmenekülés (fizikai helyekre, alkoholba, mámorokba, stb.) különböző formáit érvényesítette, ellenfeleivel mutatott viszonyaiban, nyílt társadalmi szerepeiben az őt ért támadások és konfliktusok közt a harcos énjét vonta előtérbe. A nemtelen támadásokra sokszor csak ösztönös megnyilatkozásainak és lényeglátásának a következményeiként vagy éppen nehéz, akaratos és meg nem alkuvó természete folyományaként tekintett, miközben az igaztalan vádak és rágalmakat kimondatlanul is komoly sebeket okozó teherként cipelte.

társadalmi szerepek és pózok együttese, Ady tudatos, harcosabb énje, ha tetszik. Ezért is kiindulási pontom Ady talán legsűrűbb, legzajosabb, legűzöttebb, több irányból konfliktusokkal sőt meghasonlásokkal terhes esztendeje: 1908. A választás több szempontból is indokolt: a hazai modernségviták kibontakozásának, az új irodalom intézményesedésének, Ady „kiátkozásának” és végső költői beérkezésének az éve ez, mindeközben pedig magánéleti gondoknak, a Léda-szerelmem megkopásának, a kapcsolat átfordulásának, belső gyötrődéseknek, s persze az istenkeresés hangsúlyosabbá válásának is az időszaka.

Az Ady-filológiában s az e kimagasló lírikusi-publicista életműre irányuló értekező prózában az elmúlt száz esztendőben tulajdonképpen konszenzus övezte ténynek számít, hogy az 1908-as, illetve az ezt követő másfél esztendő is – közeletről, irodalmi és mindenekelőtt több szempontból, hatványozottan magánéleti vonalon – igen komoly harcokat és ebből fakadóan fokozott önvizsgálatot hozott Ady életébe. A költő 1908 és 1910 tavasza közt (a harmadik, negyedik és ötödik útján) összességében mintegy bő tizenöt (!) hónapot időz Párizsban, fizikailag is folyton úton van, a helyét nem lelő ember magatartása jellemzi. A palástolt megtorpanások és a folyamatos kiutkeresések ideje ez, miközben a felszínen eltérő nemzet- és hagyományképek, különböző irodalom- és művészetperspektívák nyílt, intézményessé váló konfrontációinak lesz akaratlanul is a vezéralakja. Adynak ezen időszak alatt (részben ezek okán is) páratlanul

sok, mindösszesen 223 verse születik, ezeknek több mint a felét az 1908. január 1-én megindult *Nyugat*-ban publikálja, de jelentős számú verssel van jelen a nagyváradi *A Holnap* antológiáiban is, melynek első kötete tulajdonképpen 1908 májusára már nyomdakész, de csak ősszel robban be a közéletbe, s amelynek Ady vállaltan vezéregyénisége lesz. Természetesen mindezt számos publicisztikája egészíti ki a korban, de Ady ugyanekkor novellákat is közöl, sőt, regényt is készül írni. Ennél is fontosabb, hogy ezen időszaktól nem pusztán költészettani, irodalomesztétikai, ergo szépirodalmi bírálatokkal, hanem a legkülönbözőbb irányokból érkező, igaztalan és felületes politikai vádak özönével kellett szembenéznie. Az Ady és a modern irodalomeszme körül fellángolt csatározások első érdemi hulláma ugyanis ekkor még nem annyira a *Nyugat* fellépte, mintsem *A Holnap* nevű nagyváradi költőtársaság szeptemberben megjelent antológiája kapcsán tört a felszínre. 1908 szeptembere előtt még tulajdonképpen visszafogottnak volt mondható az Adyval szembeni elutasítás, s általában a modernnek elleni agitáció.³ Az öt korábban elszigetelten támadó lejárató kampányok, melyeket leginkább csak az *Alkotmány* sorozatos támadásai jelentették, 1908 szeptemberétől már országos méreteket öltöttek. *A Holnap* és a mögötte alakult irodalmi társaság csoportos felléptétől megijedők soraiban ugyanis irodalmi és kulturális hatalmasságokat találunk: Rákosit, Szabolcskát, Beöthy, Berzeviczyt, Herczeget, s

3 Ugyan ismerünk több vészjósló írást az ezt megelőző időszakból is (így a *Budapesti Hírlap* vezércikkét, az *Alkotmány* és a *Katholikus Szemle*, valamint a nagyváradi, szintén katolikus *Tiszántúl* elutasító írásait), de nem feledhető, hogy „hat cikkből ötöt egyetlen ember, az a Göröcsöni Dénes néven publikáló Friedrich István írt, aki mintha az Ady-jelenség eltakarítását érezte volna feladatának”. Lásd N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita: Egy konfliktusos eszmétörténeti pozíció természete és következményei*, Pécs, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Hungarian Studies, 2008 (Spectrum Hungarologicum, 1.), 161; illetve: https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/19856/URN_ISBN_978-951-39-3327-2.pdf?sequence=1 Letöltés ideje: 2019. 12. 10.

később még Apponyit és Tiszát is. Antal Sándor, az antológia szerkesztőjének visszaemlékezése szerint: „Szembe találtuk magunkat – nemcsak Pesttel, hanem – az öreg Lévy Józseftől Oláh Gáborig mindenkivel. [...] Fél esztendőn keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székéből is, a napi sajtóban is, a vicclapokban is, az iskolai önképzőkörökben is, állandóan csak velünk foglalkoztak. Háttérbe szorultak a politikusok, a primadonnák, a panamisták, a sikkasztók, az egész ország két pártra szakadt: *A Holnap* ellen – *A Holnap* mellett. Kitört a nyílt háborúság, meg kellett menteni a nemzetet a holnaposoktól.”⁴ Antal nem túlzott. A nyílt háborúskodásnak mindazonáltal Ady volt az elsődleges célpontja, aki a nevezett antológiába kerülő versek mintegy felét adta. Ő olvasta fel az alakuló ülésen 1908 őszén a Társaság sokak (főként a fővárosiak és a kormánypártiak) szemében forradalminak látott programját, holott az elsődlegesen csak az egyéni tehetségeknek akart utat törni. A szeptembertől karácsonyig tartó hetekben egyre dagadt a külső, társadalmi-politikai botrány, ami némiképp meg hasonlásokhoz, rivalizáláshoz vezetett a saját táboron belül is, a poétikai újításért, a 19. században megrekedt költészeti eszményektől tudatosan távolodó s a korabeli autoriter irodalmi társaságok béklyóitól szabadulni igyekvő egyéniségek érvényesüléséért egy platformról küzdők soraiban. Az antológiáról megjelenő pozitív kritikák mellett (többek közt Hatvany Lajos, Lukács György, Schöpflin Aladár vagy akár Kosztolányi tollából) külső támadások özöne zúdult ekkor Adyékra, mindamelllett belső széthúzásoknak s meg hasonlásoknak is tanúi lehettek a kortárs olvasók. Az országos harcok

ezt követően még bő másfél éven át zajlottak, az 1908. év végi „hadi készülődések” után valószínűleg is „dült az öldöklés” a modernség körül amint azt a Budapesti Újságírók Egyesületének éves *Almanachjait* szerkesztő Zuboly (Bányai Elemér) dokumentálta vissza-visszatérően e fontos évkönyvek lapjain.

A korabeli közvélemény jelentős része Ady persze már korábban is valamiféle lázadónak tekintette, aki igencsak kedvét lelte a normák fölforgatásában. A különféle tabuk ledöntésén és a költői illetékesség radikális kiterjesztésén túl, szemükben egy kirakatba tett életéről, folyamatos és némiképp szándékos botrányokozásról is szólt ez, a Nietzsche ihlette tagadásról és küldetésstudatról, melyek már Ady hírlapírói énjében is erőteljesen megmutatkoztak. Az olvasótábor másik része ugyanakkor megkerülhetetlen előfutárnak nevezte őt, viharadárnak a megújuló magyar poézis egén, aki a fáradt, Arany János-i epigonok hosszú sora után végre igazi és minőségi változást hozott a századelő magyar lírájába. Széles körű megítélését sokáig és elsődlegesen a népes ellentábor, vagyis az akadémiai körök és a konzervatív irodalmi véleményformálók által uralt médiabirodalmak határozták meg. Az őt érteni vélők, ismerők és elismerők, vagyis a poézisét a maga rangján értékelők még igencsak kisebbségben léteztek ezen időszakban. Ezért is volt oly fontos, hogy 1908-ban új intézmények jöttek, jöhettek létre az ifjú tehetségeknek teret biztosítva. Schöpflin Aladár helyesen mutatott rá, hogy épp ezért, Ady híveinek táborba tömörüléséről tartva példátlan ellenpropaganda indult ellene, működését hazug és lejárató váddömping övezte. Dutka Ákos pedig, aki a váradiak közül korban és rangban is a legközelebb állt még 1908-

4 Lásd Antal Sándor gépiratban maradt visszaemlékezését: ANTAL Sándor, *Ady és A Holnap*, OSZK Kézirattár, Fond 395. Illetve nyomtatásban utóbb ugyanezen a címen = Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2004.

ban Adyhoz, így fogalmazott: az új nemzedék tagjait „érkezésük idején egyenkint örömmel fogadott a magyar irodalom. De mikor egy gárdába tömörülve az új idők érkezését dokumentálták, fegyverbe szállott ellenük a tekintélyek egész csapata. Ma tehát komoly és őszinte esztétikai értékelésről szó sem lehet”.⁵

Az „Ady-féle veszedelem” dühös beharangozása, országos sajtópolémia után fél évvel, 1909 tavaszán látszólag már a hiteltelenítés, majd a komolytalanság, a képletes legyintés, a „törödni se velük” gesztusai is megfigyelhetők. Rákosi Jenő – miután az első váradai antológiában minden új, modern poétáról azt írta: „ezek mintha egytől egyig Petőfi Örültjéből vétettek volna”⁶ – természetesen tovább hadakozott Ady s csapatai ellen, s jobb véleménye természetesen a második kötetről sem volt. „A Holnap második kötetének hatása szomorú, sőt lesújtó. Bízvást oda írhatták volna címéül: lasciate ogni speranza!⁷ Két kötetet nem bír el az ember ebből a fajtából. Akik az első kötetben hóbortosnak látszottak, azokat itt már mániákusoknak nézzük. Ott még remélhette az ember, hogy megrendült idegrendszerük gyógyulni fog, itt már rendszert csinálnak örültségükből. Szertelenségük, ízléstelenségük visszataszító. Amit ezek a holnaposok mind ez ideig alkottak, abban nem sok van, ami időállónak ígérkezik. Értelmetlenségük egyenesen kiáltó. Jobb költők is úgy adják elő érzéseiket és gondolataikat, hogy nem lehet őket megérteni, szóval egészben véve rossz költők. Feltűnő azonkívül Ady Endre rossz-

hiszemősége, ahogyan ki akarja aknázni a proletár-nyomorúságot a jobb módúak rovására. Ezek különösen hazug szentimentális vonások költészetében. Általában az új költészet inkább komikus hatást tesz. Ez az egész nagyváradi költői reformáció nem fogja megérni saját jelszavát: a Honlapot.”⁸ Fenyő ezekre a képtelen vádakra írta: „A filiszterek harci módja kibontakozik: most a nemzeti szellem nevében szólítják föl híveiket a védekezésre, de ha majd nem győznek a magyarság jelszavával, akkor holnap az erkölcs nevében jönnek, holnapután az egészség nevében, stb.”⁹ Fenyő kiváló diagnosztika volt. Jól mutatja mindezt, hogy Rákosi Jenő évekkel később, az első világháború kormányzati propagandájában is újfent összemosta a szemében nemzetrontók táborát, amint a nemzeti egységet (valójában a militarista háborús propagandát) veszélyeztető elemekként láttatta s össze is kapcsolta „a kőművességet, a nemzetköziséget, a radikális társadalmi politikát, az ateizmust, a nemzetiségeket, Babitsot, Adyt, a holnaposokat és a nyugatosokat, ezt az egész groteszk világot”.¹⁰ Az Adyt szapuló, időről időre fellángoló kritikák mentén tehát még évekkel később is „orkeszterek zendültek”, de a mából klaszikusnak mondott modernség-elképzelések és heterogén alkotógárdáik fokozatos térnyerését – egyúttal pedig a korábbi irodalmi mező szükségzerű plurálissá, többosztatúvá válását – már nem lehetett megakadályozni. Az időben lezajló folyamat arányait és erőviszonyait mindazonáltal jól mutatja, hogy amikor az első világegés hát-

5 Lásd DUTKA Ákos, *A Holnap = A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*, Bp., 1909, 119–120. Az említett évkönyvet 2016-ban indított hasonmás sorozata első darabjaként újra kiadta az Argumentum Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár.

6 Lásd RÁKOSI Jenő, *Holnaposokról és modernekről = A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*, 1909, 163–169.

7 Az *Isteni színjáték* híres mondatának második fele: „Hagyj fel minden reménnyel!”

8 Vö. [- ő -] RÁKOSI Jenő, *Verseik*, Budapesti Hírlap, 1909, 118. sz.

9 Lásd FENYŐ Miksa: *Hadi készülődések*, Nyugat, 1909/1, 48–51.

10 Vö. [Dunántúli] RÁKOSI Jenő, *Levelek*, Budapesti Hírlap, 1915. november 12.

országi propagandát mozgósító időszaka újabb váddömpinget eredményez, s Adyn egyesek a fiatalság végzetes megmételtyezését is számonkérlik, e tétel sikeres társadalmi kommunikációjának meglehetősen sok hívője akad.

1908/1909-ben azonban a külső támadásokon túlmenően, a modernnek kisszámú csapatai közt is nagyon fontos distinkciók és pozícióstabilizálások zajlottak a háttérben. *A Holnap* megjelenése és váratlan bombasztikus sikere ugyanis óhatatlanul versenyhelyzetet teremtett a lassan konszolidálódó *Nyugat* szemében is. Lassan mindenki megérezte, a váradi antológiát ért sokszor teljesen abszurd és képtelen vádak, az „öreg májak epéje”¹¹ és a vélt „horror juvenutis”,¹² vagyis az övön aluli rágalmak ellenére a nem várt hírverés egyfelől olyan feszültségekre mutat rá, amelyek eltérő irodalomkonceptiók és nemzeteszemlék kollektív összecsapásai mögött húzódnak, másrészt azt is, hogy e polémiákban bizony az ellenreklám is reklám. *A Holnap* második antológiája után egy hónappal megjelenő 1909-es tematikus Ady-szám a *Nyugat*ban már épp ezért a kisajátításnak és pozícióstabilizálásnak is fontos dokumentuma. E lapszám vált később a magyar irodalmi kánonban rögzült Ady-képnek egyik elsődleges forrásává. Ady hívei, vélt barátai ugyan elragadtatással fogadták felléptét, ugyanakkor csak sajátos érdekeik szerint igyekeztek védelmükbe venni. Ezen igyekezetükben leginkább Ady mint jelenség számított, mint szimbólum jelent meg maga is, aki egyszerre volt vezér, faltörő kos és áldozat, vátesz, akit – Szabó Dezső későbbi fulmi-

náns sorai értelmében – halála után lajtorjaként s igazoló levélként is lehetett használni.¹³

A vádiratok, akárcsak a vitatott rajongás és a (ha szűkebb körben is, de már az életében megjelenő, Adyt védő) kultikus megnyilatkozások egyik vagy másik irányból, de szükségszerűen leszűkítettek, egyneműsítettek, sematizálnak. E szövegek kritikai vizsgálatakor ugyanakkor egyáltalán nem mellékes háttérösszefüggésekre, hanem nagyon is húsba vágó korabeli folyamatokra figyelhetünk fel, Tverdota György szavaival szólva arra, „hogyan élnek, lélegeznek az irodalmi művek az életvilágban”. Érvényesnek gondolom lényege szerint, amit Veres András úgy fogalmazott meg, hogy Ady saját maga is generálta kultuszát, vagyis hogy nemcsak ambicionálta, de olykor „képes is volt előidézni saját kultuszának kiépítését”, amikor ráérezett egy-egy adódó lehetőségre.¹⁴ A Harold Bloom-i kategóriákban olyan „erős” szerzőnek tekinthető tehát, aki tudatosan élt adott esetekben az önkanonizáció szereposztó lehetőségeivel. Olykor felnagyított szereptudatát, saját korát megelőző váteszségét, messianizmusát, sorsszerű (ezért tragikus felhangú) harcait önmaga érték szemlélete és környezete elmaradt társadalmi viszonyai közt már az *Új versek* és majd a *Vér és arany* is kiemelt helyen (jól megkomponált ciklusokban) rögzítette, elég, ha csak *A Hortobágy poétája*, a *Korán jöttem ide*, vagy a *Menekülj, menekülj innen* jól ismert soraira utalunk. Sőt, mindezeket jócskán megelőzve már nagyváradi első vitacikkeiben is felismerte, hogy hazájában „a gondolkozót megfojtja a világ”. A *Szabadság*

11 Dutka Ákos kifejezése. [„Öreg májak epéje csorgott végig ezen a vakmerően fiatal könyvön”] Lásd DUTKA Ákos, *A Holnap*, i. m.

12 Kabos Ede kifejezése. [A horror juvenutis, az ifjúságtól való rettegés úgy fészkelődött a jó öregeket, mintha giliszta mozogná bennük”] Lásd KABOS Ede, *Horror juvenutis = A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, 146.

13 SZABÓ Dezső, *Ady arcához = Sz. D., Panasz: Újabb tanulmányok*, Bp., Ferrum, 1923.

14 VERES András, *Szemponatok Ady „depolitizálásához” = Újraolvasó: Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt et al., Bp., Anonymus, 1999, 45.

című lapba egy, az élet megpróbáltatásai elől öngyilkosságba menekült joghallgatóról jegyezte le: „Éreznie kellett, hogy a tehetség nem áldás; átok. Éreznie kellett, hogy az ő érzékeny agyveleje vagy örökre zaklatni fogja, vagy elborul.”¹⁵ E rételek később Ady önmegszólító verseiben is mind gyakrabban fordulnak elő.¹⁶ Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy Ady belső diszpozícióit, elbizonytalanodásait, a magánélet hangsúlyos eseményeit nem hagyhatjuk figyelmen kívül az események időbeli láncolatában. A konfliktusok s a szerepek, melyekkel küzd (akkor is, ha ezek jelentős részét korábban ő maga választotta) ez időben túl nagy teherként nehezednek vállára. Az új magyar poézis éllavasaként tekintenek rá, miközben ő önmagára csak űzött vadként tekint, vagy mások által használt faltörő kosként, amint azt *A magyar Pimodánban* közli. „Mióta itt futok, / Nyugtót nem engednek, / Tavasszal kergetnek, / Ősszel is kergetnek. // Év vagyok a vadjuk, / Kívánatos vadjuk, / Utánam iramul / Iramul, szimatjuk.” – írja a *Még hosszú az erdő* soraiban. A későbbiekben – mint látni fogjuk – végső beérkezésével fordítottan arányosan nőnek majd félelmei, belső elbizonytalanodásai, kiútkeresései, s ezeket nem egy ízben épp a látszólag magabiztos korábbi kinyilatkoztatásokkal igyekszik palástolni. A régi iskolákat, tekintélyelvet és avított szemléleteket anakronisztikusnak mondó, az autoriter irodalmi rendet lebontó vezér szerepében tetszelgő poeta 1908-tól szembesül azzal, hogy (ha nem is kell „kegyetlen irtó-hadjáratot” indítania a saját iskolája ellen, mint azt számára éppen Herczeg Ferenc indítványozta) neki magának is valami-

képpen el kell határolódnia rajongóitól és kiátkozóitól, követőitől és vádlóitól egyaránt. Ady több okból (éppen 1908-at követően) nem tudott sikeres lenni a fővárosi kiadói körökben, a fővárost magát nem is szerette, a *Nyugaton* kívül nem sok támogató cimborája akadt itt, s az új, polarizálódó irodalmi életben – saját szavai szerint – meglehetősen „politikátlannak”, vagyis járatlannak bizonyult. Az életútbeli események mentén ezért is mindenk előtt belső magányát, egyedüllétét, kínzó félelmeit, gyötrelmes kiútkereséseit is hangsúlyoznunk kell, melyek többek közt olyan, máig fontos szövegek kontextusát teszik érthetőbbé, mint *A duk-duk affér* vagy a *Magyar lelkek forradalma*. Előbbiben Ady elrúgott magától ellenfelet és barátot egyaránt (Juhász Gyula emlékezetes módon a magányos oroszán elbődülésének nevezte utóbb a hírhedt, talányos cikkét), utóbbiban pedig a külső harcok vezéréként hitet tett egy már megtörtént szellemi áttörés mellett, amelynek ő maga is vállaltan az egyik katalizátora volt.

E talán túlságosan is részletes háttér, korabeli háborús csatajelenetsor felrajzolása mellett sem feledhető, hogy Ady vívódásai, magánya és elbizonytalanodásai más irányokból is táplálkoznak. Ha visszatekintünk kicsit az időben, jól látható, hogy 1908 során Ady tulajdonképpen munka és jövedelem nélkül áll, egzisztenciális gondok gyöttrik. *A Budapesti Napló* után kénytelen otthagyni a fővárost (s közvetetten Párizst), a *Nyugat* biztos egzisztenciát még nem tud nyújtani számára, így párizsi útját követően, ősztől többnyire Érmindszenten és Nagyváradon tartózkodik, közben új

15 ADY Endre, *A kitüntetéses. Szabadság* 1900. június 2. = *Ady Endre összes prózai művei*, I, Bp., Akadémiai, 1955, 273.

16 A gyakori önmegszólítás itt még tulajdonképpen romantikus hagyományt éltet. Michael Gamer e tulajdonságot „pozícionáló tudatosság”-nak nevezi, s épp a romantika korabeli szerzőktől eredezteti, akik „bár több ízben úgy állították be önmagukat, mint akik érdektelenek e folyamatokban”, mégis alapvetően és hatványozottan „társadalmi szerzők” (social authors), akik együtt munkálkodtak és terveztek a szerkesztői, kiadói, terjesztői világ legjavával. Vö. Michael GAMER, *Romanticism, Self-Canonization, and the Business of Poetry*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

kötetének, *Az Illés szekérének* keres kétségbeesetten kiadót. Egyedül van. Lédával augusztus végén egy évvel korábbi családi tragédiájuk – holtan született gyermekük – szomorú évfordulóját is megülik. Látszólag a szeptember végi *A Holnap*-est az egyedüli olyan esemény tehát, ahol Lédával közös felléptét barátai körében őszintén ünneplik, ám levelei tanúsága szerint az ezt megelőző napokban is zaklatott idegállapotban van, s tulajdonképpen e rövid ideig tartó váradi ünneplést – s ezt követően az Érmindszentre történő meghitt, közös látogatásukat – is gyorsan és végképp beárnyékolja az említett kitörő országos acsarkodás. Ma már hihetetlennek tűnik, de 1908 során, olyan egyértelműen sikeres kötetek után is, mint az *Új versek* vagy a *Vér és arany*, kilincselnie kellett a kiadóknál! A helyzet emberpróbáló feszültségeit és terheit mutatja, hogy Ady elszámolja magát, amikor „hajszás élete” és abban az állandó pénzhány miatt is az *Új Időket* is kiadó Singer és Wolfner céggel szerződik *Az Illés szekérének* kötetére. Mindez kétség kívül közrejátszott abban, hogy az epigonságot, az Adyba csimpaszkodást, a belőle élők hosszú sorát hangoztató vádakkal¹⁷ Ady egójára, öntörvényűségére, hiúságára és némiképp nárcisztikuságára is apellálva az ellentábornak sikerült november közepén kijátszania őt.¹⁸ Látszólag nyilvánvalóan elsieltett írásnak, szerencsétlen állásfoglalásnak mondható hírhedté vált cikke

az ellentábor lapjában – Kenyeres Zoltán szavaival¹⁹ – „a viták egyik furcsa fénytörést mutató pillanatában”, ugyanakkor a benne feszülő belső önellentmondások és szándékok olyan kivételének is, melyek költészetének hatását, vállalt egotizmusa szándéka szerinti érvényesülését is akadályoztathatták a rá zúduló fals vádakon túlmenően ekkoriban: immáron országosan megmutatkozó sikereinek a kapujában. Akárcsak Baudelaire, aki az 1860-as években is az elátkozott költő meglehetősen romantikus szerepével viaskodott, Adyt is áthatotta e szerep, melyben személyes, önrontó életútjának hangsúlyain túl a külvilág felé sorsszerű váteszségének hangjait is kiolvastatni kívánta. *A duk-duk affér* mégis ennek a váteszségnek, ennek az eleve elrendelt szerepnek némiképp ellensúlyozására, visszakozásra is következtetni enged. Ady végső beérkezése küszöbén rendül meg, bizonytalanodik némiképp el, mely folyamat 1908 novemberében nem egyetlen pillanatnak szól, hanem legalább egy bő éven át jól dokumentálható. Fontos már itt leszögezni, hogy vívódásai ezekben a hónapokban sohasem költői elhivatottságára vagy a magában való bizonyosságra vonatkoznak, sokkalta inkább a megvalósítás, a kiteljesítés mikéntjeire. Talán emiatt is állíthatta Szegedy-Maszák Mihály egyik tanulmányában az ominózus cikkről, hogy afölött „nem könnyű napirendre térni”.²⁰

17 *Az Új Idők* igen népszerű, Herczeg Ferenc ismert álnévén futó *Horkayné* rovatban, *Ellegett párbeszéddek* cím alatt október 25-én írták a következőket: „Ezek túladyendrézik magát Ady Endrét, és abba a furcsa helyzetbe juttatják, hogy ő, aki hadat üzen a tekintélynek és iskoláknak, tekintéllyé lesz [...] kegyetlen irtóháborút kellene indítania az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát.”

18 ADY Endre, *A duk-duk affér*, *Új Idők*, 1908. november 15. A cikk keletkezésének pontos körülményei mindmáig ismeretlenek, de az tudott, hogy október 25. és 30., valamint november 10. és 15. között járt a fővárosban, s e két alkalommal többen is (Farkas Pál szerkesztő, vagy az Ady „rossz lelkiismerete”-ként aposztrofált Szüts Dezső) rábeszélhették az ominózus cikk megírására. A sértődéseknek és táborokon belüli megosztottságoknak is kortörténeti dokumentuma az említett *Almanach*. Mire az megjelent (1909 januárja), a felek (főként a *Nyugat* és a *váradiaiak*) tulajdonképpen már megbékéltek Adyval.

19 KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., Korona, 1998, 35.

20 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ady és a francia szimbolizmus* = Sz.-M. M., *Megértés, fordítás, kánon*, Pozsony, Kalligram, 2008, 329.

Az írás minden közeli s távoli barátját önmaga ellen fordítja. Ady sokáig, hosszú levelekben kényszerül keservesen magyarázkodni, megértetni, hogy írását félreértik, sikertelenül. Közben Lédának szóló magánlevelében épp a felszisszenésekre utalva, kimerülten, s bomlott idegállapotban, de azt is sejteni engedi, hogy cikke tulajdonképpen „talált”. 1908 telét az affér visszhangja elől elmenekülve, s új kötetét előkészítve érmindszenti magányában tölti, ahol váltakozva mutatkozik meg kétségbeesett és harcosabb énje. Zubolynak december 11-én írja: „legalább annyit írj, vannak még emberek, akik nem felejtettek el? [...] senkim sincs s hírt se hallok semmiről. Tehetetlen, szegény, beteg Adyd ölel.”²¹ Az ő kérésére véleményt nyilvánít ugyanakkor az irodalmi „áttörés”-ről, s mindezzel párhuzamosan a konzervatív irodalmi hatalmasságok őt vádoló, csúfondáros reakcióiról. Jóváhagyja az említett *Magyar lelkek forradalma* című írását a bő négyszáz oldalas fővárosi újságíróévkönyv részére, melynek legmeghatározóbb fejezete szimbolikusan az ő írásával nyit,²² s melynek már választott címe is nyilvánvalóan mutatja, nem pusztán irodalmi forradalomról beszél.

Érdemes lehet e ponton arra is emlékeztetni, hogy *A duk-duk*-ot követő jogos sértődéseken túl e cikkben is – mint az ekkor született legtöbb Ady-versben (szerelmi lírában vagy istenkereső költeményeiben) – Ady önmaga megtalálásának lehetetlenségét, ezzel összefüggésben is költői hatásának, megítélésének, értékelésének nem jelen idejű, hanem tényszerűen csak idővel meghatározható mivoltát rögzítette 1908 novemberében. Rengeteg bizonytalansága közt

egy olyan bizonyosságét, mely épp a költészet esztétikai megítélésének szükségszerűen változó kitételei felől mutatható számára időben kiutat: „Ki vagyok, mi vagyok, mit jelentek, sem én, sem kortársaim nem dönthetjük el.” Az ominózus cikkben ezért arra is kitért, hogy a „hírheft költő” jelenlegi szerepénél ő sokkal többre valónak gondolná, s annak is tartaná önmagát, ha alispán vagy főszolgabíró lehetne saját vármegyéjében.²³ Bár ez utóbbi állítás nyilván megkérdőjelezendő volt már a korban is az *Új versek* s főként a *Vér és arany* óta reá irányuló országos érdeklődés fényében, annyi azonban kijelenthető, hogy a valós történeti események mögött komoly önellentmondások és belső vívódások mindvégig megfigyelhetők. Ezek a megtorpanások Ady hajszás életében már 1907-től kezdődtek, 1908-tól azonban állandósulnak.

Vezér Erzsébet jegyezte fel, hogy Ady „személye és költészete” együttesen tudta egy táborra formálni a moderneket. A széles, s szintén nem homogén ellentábor szemében Nagyváradon és Pesten „zugiskolákat” alapító költő nem csupán poétikai újításaival, hanem némiképp a polgárpukkasztás és a konvenciók felrúgása, említett ösztönössége, illetve sokáig vallott küldetés-tudata és a nietzschei tagadás-elvek mentén is veszélyes modernizátor. Az őt éltető, arányait tekintve még meglehetősen csekély és gyenge rajongótábor, illetve az értetlen, de annál hangosabb támadók közt Ady végletesen magányos, zaklatott állapotaiban és az egész életútján át áhított Mindenség-keresésben céltévesztett volt, belső őrlődéseiben pedig végképp önmagára

21 Ady Endre – Bányai Elemérnek [Érmindszenti, 1908. dec. 11.] = *Ady Endre levelezése*, II, kiad. HEGYI Katalin és VITÁLYOS László, Bp., Akadémiai – Argumentum, 2001, 119.

22 Az *Almanach*-ban alfabetikus sorrendben szerepeltek a különféle szerzők eltérő irodalomszemléletet képviselő írásaikkal, véleményeikkel.

23 ADY Endre, *A duk-duk affér*, i. m.

maradt. Az említett sűrű időszak több irányból is az interiorizált kételyek, az Isten-kép, tehát a transzcendencia és a külvilág felé megnyilvánuló hadakozások diszharmonikus ideje, amit ráadásul és leginkább a Léda-szerelem megkopása, az egyre sűrűbb magánéleti viták is terheltek. Ezek együttesen komoly krízishelyzetbe állították Adyt.²⁴

Schöpflin Aladár helyesen ismerte fel, hogy *Az Illés szekerén* kötetben „hallani az első hangokat, melyek elárulják, hogy Léda már nem tölti be a szívét teljesen”, az okok mindazonáltal korábbiak és összetettebbek is voltak. Ady már második párizsi útja vége felé, 1907 tavaszán egyre tártalabbnak, elhagyatottabbnak érzi magát, állandó pénzgondokkal küzd, s mint Bölöni György írta „meghitt családi otthonra vágyik anélkül, hogy arra legkisebb reménye volna. Lédáért is aggódik, aki gyermeket vár tőle, s a terhességet igen nehezen viseli.”²⁵ Mint Ady egyik levelében Léda hűgának beszámolt róla, a szeretett, de férjezett asszony ráadásul „Állandóan a halálról beszél, s minden igyekvésünk dacára ezer leleményességgel gyötri magát”.

Nyilvánvalóan nincs kellő tér e ponton felvázolni a Léda-szerelem teljes fejlődésrajzát, vagy Léda több mint jelentős szerepét Ady életére és írásművészetének alakulására. Annyi azonban témánk felől is hangsúlyozandó, hogy kettejük viszonya egyszerre volt vonzó és fájdalmas, tökéletesen ellentmondásos. A kapcsolat szabadság és korlátozás, szenvedély és szenvedés közti mezsgyén formálódott. Ady megtapasztalni kívánt Mindenség-vágyának erős kifejeződését leginkább az „örök nő” és a szerelem révén gondolta átélhetőnek, de természetesen az istenke-

reső énjének attitűdjeiben is ott található mindez. A bajok éppen ezért ezek elmaradásból származtak: „Isten, kétség, bor, nő, betegség / Testem, lelkem összebezték” – írta a *Sötét vizek partján* soraiban, 1907 őszén, némiképp fájdalmat és félt átkot, kétségbeesést is kivetítve Lédával közös gyermekük tragikus elvesztése után. Megrendűten osztozik Léda gyászában, apátiájában, igyekszik mellette állni, ugyanakkor saját tragédiájának tekintti, átokként éli meg leánygyermekük korai halálát. Ady istenképének első feltűnése ebből a csüggedésből, elfáradásból, valamint intellektus-válságból is ered, de ez az Isten már megszületése pillanatában is némiképp más, mint a vallásos misztikusok istene: a „magányosan küzdő, meggyötört, beteg Ady Endre istene volt.”²⁶ Vezér Erzsébet szavaiból leginkább a magányos jelzőt érdemes kiemelni ekkortól. Az 1907 karácsonyának közeledtével megkezdett ún. istenes verseknek a sorát 1908-ban is folytatja, az új esztendő pedig rögtön egy erős vers nyitja a *Nyugatban* (amely később *Az Illés szekerén* kötet nyitóciklusának címével is szolgál): *A Sion-hegy alatt*.

Ady egészségi állapota 1908 áprilisának második felében erősen leromlott. Diósy Ödönéknek küldött soraiból az is kiderül, hogy tervezett, vágyott újabb párizsi útját romló idegállapota miatt el kellett halasztania: „Sajnos olyan félelmetesen rosszul vagyok (heteket nem alszom, fantáziálok, rohamaim vannak), hogy megint elmaradt az utam.”²⁷ Az Adyra oly nagyon jellemző önmarcangolás gesztusa ekkor minden korábbinál erőteljesebb, az önkritika odáig fajul, hogy a lírai én már a környezetét is óvja önmagától. Átokszerű magányáért nem a külvilágot ostorozza

24 Vö. N. PÁL Józsefnek, az 1908-as költemények keletkezéstörténetéhez és kontextusaihoz írt véleményét. = *Ady Endre összes versei, IV, Költemények, alkalmi versek. 1908–1909*, kiad. N. PÁL József, Bp., Argumentum, 2006, 212.

25 BÖLÖNI György, *Az igazi Ady*, Bp., Szikra, 1947, 181.

26 LÁSD VEZÉR Erzsébet, *Ady Endre*, Bp., Gondolat, 1969, 193–94.

27 Ady Endre – Diósy Ödönéknek [Érminszen, 1908. ápr. vége] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 48.

ugyanis, hanem önnön lelkének romlottságával, pusztító erejével magyarázza azt. Az *Akit én csókolok* soraiban írja: „Jaj azoknak, kik álmost szőnek / Rólam, hívő barátoknak / S szeretőnek.” De ugyanebben az évben születik jól ismert sorával *Az Úr érkezése* is: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten.” Az ismert költemény az *Ádám, hol vagy?* párdarabjának tekinthető, vagy ahogyan Benedek Marcell állította róla: a párvers egyes sorainak ez már „mélyebb parafrázisa”.²⁸ Ott még „nagy, fehér fényben” jött az Isten, itt már fényesként, nagyszerűként szerepel. Ott a költő a szívében „megtalálta és átölelte” Istent, itt az Isten jött el érte, ölelte át őt, s mindez csöndesen és váratlanul, „nem tüzes nappalon, de háborús éjjel” történt. Ott a halálban – tehát az öröklétben vagy az időtlenségben – váltak egygá, itt már úgy fogalmaz Ady, hogy abból arra következtethetünk, álmatlanságai vagy rövidke alvásai közt, éjjeli egyedüllétében történik mindez, ami révén viszont immár mindörökre látja. E belső béke ugyanakkor – tudjuk – Adynál csak igen rövid ideig megtapasztalt, átmeneti állapotokat jelentett.

Míndeközben a vágyott Asszony a távolból folyamatos vádaskodásaival, féltékenykedéseivel kínozta. 1908. április 21-i levelében írja Ady Lédának: „Életem, drágám, Jóm, vagyok, élek, de csak azért, hogy téged még egyszer lássalak. [...] Akarom, hogy csókolj, beismerd, hogy szeretsz. [...] Nagyon rossz a mi istenünk, nagyon kell nekünk szenvednünk minden ok nélkül. Borzasztó az, hogy még egymásnak is több fájdalmat okozunk, mint boldogságot. Addig is, amíg eléd állok: higgyél. Senkim sincs,

senki se kell, csak te vagy, s azt is akartam, hogy Te légy és maradj a Minden.”²⁹ A Párizsban töltött idő első egy-két hetének jobb közérzete után aztán Adyra újra rátört a nyugtalanság, a csüggedés. *Az éjszakai Isten* sorai is ezt igazolják: „Jön néha-néha egy jó napom, / Mikor egész valóját látom, / De soha-soha napvilágon. / Velem van s mindig éjszakán.” Ahogyan N. Pál József írta, a pár héttel „korábbi megbékélés emléke, de az asszonyokhoz való hasonlítás (»Olyan ő, mint az asszonyok: / Imádatja nagyszerű lényét, De elszalad, nehogy megértsék.«) már azt sugallta, hogy a korábbi ambivalens lelkiállapot s vele a gyötrellem és a bizonytalanság napjai újultak meg.”³⁰

Isten és Asszony párhuzama, vagy a földi és földön túli létben megtapasztalni vágyott Mindenség, szerelem és halál egysége több ekkori versében megjelenik. Az 1908. június 1-jén megjelent *Léda ajkai között* soraiban is visszatér a motívum: „Szomorú, zöld, nagy szemeidben / Dőzsölnek az én cimboráim [...] A Mámor, a Halál s az Isten.” Léda ajkai itt még egyfajta menedékként jelennek meg, Ady saját belső rémei, félelmei és gyöngeségei ellenében is, ezért kéri: „Csókolj Lédám, semmivé csókolj / Hogy hiába jöttek légyen”. A totalitásban való feloldódásvágy és a Minden-keresés ugyanakkor hiábavalónak bizonyul. Éppen ezért – ahogyan Gintli Tibor kifejtette – a halál motívuma „nem elsősorban biológiai változásként értendő, hanem az én feladásával elnyerhető tökéletes teljességet jelöli. Olyan beteljesületlen vágyat jelent, amelyet a mámor, illetve a szerelem eksztázisával szemben éppen el nem ért volta miatt nem követ a Minden-élményből való visszazuhanás, s az ennek

28 Lásd BENEDEK Marcell, *Ady breviárium*, I-II, Bp., Dante, 1924, 99.

29 Ady Endre – Diósy Ödönnének [Érminszenet, 1908. ápr. 21.] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 47.

30 A kritikai kiadásban N. PÁL József szakszerű kommentárokat fűzött az egyes költemények keletkezéstörténetéhez. Vö. *Ady Endre összes versei*, IV, i. m.

következtében beálló csömör”.³¹ A megcsömörlés, az alkohol vagy testmámor utáni kijózanodás, a vágyott Mindenség-érzet elmaradása korábban kétségbeeséssel vegyes bűnbánattal járt, később inkább iróniát és pátoszmentes rezignációt szült, miközben kétségeit szaporította. „Van-e túrni másokért erőd, / Van-e nagy igazi hited? / Nincs, de meghajlok a Hit előtt” – írta *A könnyek haszna* című versében. Akárcsak ez, az 1908. év végén született *A Hágár oltára* is helyet kapott 1909 tavaszán *A Holnap új versei* kötetében is, de igazán hangsúlyos pozícióba majd csak a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben került, kereken egy évvel keletkezése után. Ebben írja Ady: „Leköpöm és csókolom őket, / Ők: a semmiség és a világ / S nekik viszem az Élet-vásárból / A legszebb vásárfiát. [...] // Úgy csókolok én, mint egy isten: / Friné és Genovéa rokon, / Mikor én csókolok. Nem a némbert, / Én magamat csókolom. // De szeretem őket mindegyig, / Magdalénát és szűz Máriát, / Szeretem e nemem-ölő tábort / S a csókos komédiát.” A csókos komédiát s a nagybetűs Nők seregét egyszerre szerető s megvető Ady, a „nemét ölő” táborban egy fenséges és ugyanekkor alantas női, asszonyi lényeket emel ki, mely „egyszerre Magdaléna és szűz Mária” jegyekkel bír. Együtt van itt minden, amitől bírálói közönségét már 1908 előtt is óvni igyekeztek: egotizmus, testkultusz, dekadencia. A vers viszont olyan egyéb költemények környezetében került köteteszerű publikálásra, mint az 1909 legvégén született *Így szaladsz karjaimba*, mely tulajdonképpen az akkor már hat éve tartó Léda-szerelem egyfajta összegzésének is tekinthető.

A Léda-kapcsolat ekkor a külvilág (és az irodalmi nyilvánosság) előtt látszólag még változatlan. Ott megmaradnak egymást támogató,

szétválaszthatatlan, kultikus egységben, de e kapcsolat belső eróziója már megállíthatatlan. Ezért is a korábbi Léda-ciklusokat ettől a kötettől felváltja az örök nő keresése, mely az említett halálmotívummal is összekapcsolódik, s mely végső soron egy Lédától akár függetleníthető, eksztáziskeresésben egy mélyebb, gondolatibb, ontológiai tartalomra, a Halál és az Isten egységét önmaga feladásában megtapasztaló sorskijelölésre jut: *Elfogyini az ölelésben...* A Párizsból 1909 februárjában a *Nyugat*-nak küldött sorai révén Ady azt sugallja, hogy a bűn nemcsak ellentéte az erénynek, hanem „a kettő törvényes életközösségben is áll egymással, amivel szemben mi emberek tehetetlenek vagyunk”.³²

31 GINTLI Tibor, *A Minden-élmény jelentősége Ady lírájában*, Irodalomtörténet, 1994/1-2, 37.

32 FÖLDESSY Gyula, *Ady minden titkai*, Bp., Magvető, 1962, 67.

A szerelem az érzéki elemek ellenére Ady költészetében nem egyszerűen érzékiséget jelöl. „A szerelmi eksztázis nem csupán érzéki eksztázist jelent, hanem az érzékfeletti teljességnek az érzékiségen keresztül való megközelítését. Olyan mámoroként is felfogható, amilyenek *A magyar Pimodán* az alkoholt tekinti. Szerepe az, hogy általa az én elnyerje azt az érzékeséget, amely alkalmassá teszi arra, hogy »agyát és szívét befogja a mindenség«, hogy megértse a Minden megmutató szándékát.”³³ Ez a totális feloldódásvágy átível a halál motívumába is, mint szó volt róla. A halál nem elsősorban biológiai változásként értendő, hanem az én feladásával elnyerhető tökéletes teljességet jelöli. „Most én a Halál szárítóján lengek / Tele gondolatokkal. / Óh, talán testem sincs már. / De test nélkül is vágyok és esengek.” – mondja már 1908 áprilisában Ady a *Lelkeddel hálni* soraiban. Földessy Gyula is rámutatott e sorok kapcsán az „érzéki élvezetek utáni törtetés és a lelki tisztaság utáni vágy egyforrásúságá”-ra.³⁴ Az istentapasztalat utáni vágy és a csók, vagy bárminemű mesterséges mámor így egymás mellé kerül. Mindkettő valahol önmaga át- vagy feladásával, halálközeli állapotot feltételez. A mesterséges mámorok hitető erejének megkopásával, csömörével, Ady vitalitásának gyengülésével, kiábrándulásaival átmenetileg istenélménye is változik. Van, amikor bizonyosságot kap, s van, amikor ez a teljes feloldódással, a Halállal azonosul. „Áldjon meg az Isten, akiben hinni kezdek (bár neki nem lehet ebben nagy öröme.) Idegeidre vigyázz, de ha kedvelsz egy nőt, add oda az utolsó szálát is. Ez az egyetlen, ami az életért kárpótol

s legrokonibb a Halállal és az Istennel, kik valószínűleg – egy személy.” – írta biztatólag Hatvany Lajosnak még Érmindszentről 1908 legvégén, *A duk-duk* utáni kibékülésükkor.³⁵

A magánéletben is igen diszharmonikus esztendővel, meddő helykereséssel kapcsolatosan N. Pál József rámutatott már, hogy ezen túlzásfolt és minden téren vitákat hozó időszakban Ady többszörösen magányos és boldogtalan: „ami gyötörte őt, az a felismert és átélt – a mellette álló szellemi társaival szemben is átélt – magány volt valójában. Innen nézvést 1908 számára az elbizonytalanodás, a környezetével és önmagával is megbékülni képtelen ember »helykeresésének« az esztendeje lett.”³⁶ Lédának szóló ekkori levelei egyszerre elvagyódó, sóvárgó, olykor fennhéjázó és büszke, máskor egy hálás, reménykedő, s nyíltan alávetett, magyarázkodó, de alapvetően magányos, boldogtalan állapotról tanúskodnak. Miközben körülötte és vele azonosított modern körűl valóban dúl az említett „öldöklés” – s *A duk-duk* okozta sebeken túllépő társak végül is újfent sorra kiállnak mellette –, 1909. január közepén ő Lédához siet, menekül Párizsba. E negyedik párizsi útja azonban látványosan, s igen gyorsan keserű kiábrándulást hoz. Egyre gyakoribb párkapcsolati vitáik közepette akkori közérzetét Bölöni visszaemlékezése plasztikusan ragadta meg: „Pénzhajsza. Mámorok. Nők. Veronál. A férfi és az ember nagy krízise ez, viaskodnak benne egészség és betegség. Fáradt. Idegei tépetek. És Léda semmiképp sem az számára többé, aki volt.”³⁷ Érdeemes összevetni az utazás előtti vágyakozó, szenvedélyes, Lédának írott sorokat

33 Lásd GINTLI, i. m., 137.

34 Lásd FÖLDESSY, i. m., 62.

35 Ady Endre – Hatvany Lajosnak [Érmindszent, dec. 26-27.] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 132-133.

36 N. PÁL Józsefnek, az 1908-as költemények keletkezéstörténetéhez és kontextusaikhoz írt véleményét. = *Ady Endre összes versei*, IV, i. m., 212.

37 BÖLÖNI, i. m., 200.

a már Párizsból haza, Hatvanynak küldöttekkel. „Mindenem, vágyom utánad, ha akármi lesz, ha belehalok, látni akarlak, s megyek hozzád. [...] nem tud visszatartani semmi most már a halálon kívül. Rosszakat érzek, sejtek, halálosakat, mindegy. Az a fő, hogy még egyszer hadd lássalak, csókoljalak. Csókoljam édes mindenedet, testedet, lelkedet, multadat s holnapodat. És a szádat, te drága, édes, egyetlen minden. [...] Ezerszer, végtelenszer, halálig csókol a te hűséges kóbor kutyád.”³⁸ Az első napok után viszont már csalódottan arról ír, hogy „Páristól nem kaptam több enyhülést, mint Érmindszenttől”. E „bitang idők” végső törést jelentenek kapcsolatukban, ekkortól hangsúlyos lejtmenet következik, akkor is, ha maga a konkrét szakítás még évekig elhúzódik.

Levelezésükből pontosan követni lehet a szerelem lazulását, illetve a kölcsönös várakozások kudarcát. A konkrét kapcsolaton túl a költészettörténeti kapcsolat, mely az 1906-os *Új versekkel*, azon belül is a kötet *Léda asszony zsoltárai* ciklusával kezdődött s a *Vér és arany*, illetve *Az Illés szekerén* című kötetekkel folytatódott – hiszen ezekben mindenütt külön ciklust kapott még Léda! – a következő két kötet szerelmes verseiben már végképp elhalt: az itt közölt versekben nem is említődik a korábban áhított asszony neve. A folyamat az 1908 telétől keletkező verstermést összegző *Szeretném, ha szeretnének* verseiben érhető tetten legelőször, de itt az ún. általánosító Asszony-himnuszok még némiképp elfedik e nyilvánvaló változást. A kötetben egy ciklus pár soros ajánlója szól csak Lédának, viszont egy konkrét Léda-vers sincs már. A reménytelen jövő helyett a meg-

szépült múltba révedő sorokra fájoan gyönyörű példa a Nagyváradon, 1909 októberében, épp a *Nyugat*-matiné alkalmával született *Hiába hideg a Hold*, melynek sorai már nem vad és nem tüzes sorok, a visszaemlékezésben viszont a Másikra való egykori rátalálás, egybeforrás felidézett mámorát és dacát egyszerre hordozzák. Óhatatlanul is deklarálják mindemellett a jelen elválasztó hidegségét, az Idő törvényszerű múlásával az érzés megkopását, s még remélik az együtt-maradás egyfajta metafizikai dimenzióban megnyilvánuló erejét. A *Hiába hideg...* keletkezésében közrejátszhatott az is, hogy 1909 őszén Léda egy „saját” verset kért Adytól. A „csakazértis” attitűdöt a kihűlő szerelem ellenében az említett matinén a Fekete Sasban a publikum nyíltszíni ovációja, s még inkább a helyszín adta emlékek (a város, találkozásuk, szerelmük helyszíne) korbácsolják fel. Ady két félemberről s egykori sorsszerű egybeforrásról beszél, Adél viszont egy későbbi levelében azért is szemrehányást tesz, amiért a verset Ady a matinén felolvasta, így az nem lehetett csak az övé: „az mindenkié, az a galleriáé és a százötven asszonyé, akiknek épen tetszik azt magukra venni, mint a többieket is. Tehát még egy nekem írt verset sem kaphattam magától.”³⁹

Az 1909-es esztendő szerelmi lírája tehát már a belső folyamatos félelmeké, kettejük vitáié és civakodásaié is, köztük a férfi el-elvagyódásaié s a nő örökös féltékenykedési hullámaié. Ady az év novemberében írja Lédának válaszképp egyik féltékenységtől kirohanó levelére, hogy abban újfent szakítási szándékot érez Léda részéről,⁴⁰ s egy hónappal később (1909. december 13-án) úgy utazik

38 Ady Endre – Diósy Ödönnének [Érmindszent, 1909. jan. 5.] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 137.

39 Diósy Ödönné – Ady Endrének [Párizs, 1909. okt. 18.] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 271.

40 Vö. Ady Endre – Diósy Ödönnének [Budapest, 1909. nov. 13.?] In *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 287–288. „Édes Egyetlenem, aki – úgy látszik – el van szánva, hogy minden erejével tönkreteszi az én szerelmemet, igazán csak azért írok most Magának, mert én Magát magamnak mégis meg akarom tartani még Maga ellenére is. Ez után az utolsó, már majdnem tébolyos levele után

a korabeli világ kulturális fővárosába (immáron ötödik Lédához vezető útjára), hogy abban a vizionlátó eksztázis és a végső szakítás lehetősége egyaránt benne rejlik. E viták és egymást-bántások mégis összekötő kapocsként, egy ideig akár megtartó erőként is funkcionálnak. Mindazonáltal Ady részéről újra és újra megtapasztalható a „szakazértis” makacssága és ereje, az újabb és újabb nekirugaszkodások, a kapcsolat lángját felszítani igyekvő kísérletek – melyek azonban sorra elbuknak. „Léda asszonynak, akit hiába hagynék el már, s aki hiába hagyna el már engem, mert ma és mindörökké ő lesz: az asszony.” A *Szeretném, ha szeretnének* egyik ciklusának, a *Két szent vitorlás*nak ajánlója ez. A kötetben előtte közvetlenül *A föl-földobott kő* szerepel, cikluszárásként, benne a kénytelenül is hazájához, földjéhez megtérő, másként nem tehető, determinált ember, míg az ajánlásban az Asszonyához kötött-kötözött, sorsszerű képletét megvalló férfi mutatkozik meg. Az ajánlást mégis a *Csókokban élő csóktalanok* követi, mely maga már címében is a vívódó, a szerelemben leginkább gyötrődő két kifeszítettet mutatja: „Mindent akartunk s nem maradt / Faló csókjainkból egy falat, [...] Túl vánkoson, leplen, ingen / Sírva láttuk meg: ez se Minden”. Ady lobogó vére, féktelen temperamentuma tépelődései közt hol sír, hol követel, de ha kell, átkozódik is. Nem véletlen, hogy ebben a kötetben helyt kapott már az *Aki helyemre áll* is. A *Két szent vitorlás*ban még vallotta, hogy „Törött hajókkal is csak bátran / Bal éjszakákban” – de az új év elejére ez végkép odavész. 1910 januárja, párizsi tartózkodása alapvető csalódást hoz, a helyét, boldogságát nem találó férfinak a Lédával való kapcsolata ekkor pecsételődik meg végképp.

A beérkező, szakmai sikereket halmozó Ady félelmei ugyanakkor általánosabbak és mélyebbre hatók is ezen időszakban: úgy érzi, nem csupán a kétpólusú irodalomtól (modern-konzervatív, fővárosi-vidéki, idős-fiatal, stb.), hanem túlzóbb követőitől is szükségszerűen el kell határolódnia, sőt, 1909 végén majd némiképp önmagától és addigra beérő sikereitől is óvakodnia. Magyarázkodik, meg nem értéstől tart, kiábrándulva tapasztalja meg a vágyott Minden elérhetetlenségét, ezek végső kudarcát, miközben világba kiálltja: Szeretném, ha szeretnének! „Ezért minden: önkínzás, ének...” Az 1909-es esztendő és annak versei mögött ez az attitűd húzódik meg legerőteljesebben. Furcsa módon azonban Ady belső magányérzete és vélt kudarcai ugyanakkor külső „szakmai” sikereivel fordítottan arányosan nőttek! Az ő szűrőjén keresztül messze sötétebbnek látta a valóságot, mint amilyen az szakmai téren ekkorra mutatkozott. Ilyen sikerekből ugyanis kijutott bőven, akkor is, vagy éppen annak ellensúlyozására, hogy a körülötte dúló politikai harcok látványosan folytatódtak. A konszolidálódó *Nyugat*nak első számú poétája lett, 1909 márciusában *Új csapáson* címmel novellafüzetet is megjelentetett, áprilisban az ő verseivel az élen látott napvilágot *A Holnap új verseinek* várva várt antológiája, június legelső napjára pedig megjelent a *Nyugat* tematikus Ady-száma is, benne hívei és kortársai őt, a 32 esztendőös poétát ünneplő soraival, melyek deklaráltan is a magyar poézis megkerülhetetlen origójává emelték. Ugyanakkor továbbra is céltáblája maradt különböző élelapoknak és paródiaköteteknek (pl. a fővárosban sikerrel terjesztett *Holnapután kiskedden* címűnek, vagy a *Nyugatot* parodizáló

nincs reményem, hogy Magával beláttassam: szeretem s nincs senki, aki asszonyt még ennyi fanatizmussal és becsülettel szeressen. [...] Mindig kételkedni, mindig félreérteni, mindig gyanúsítani, mindig szenvedést okozni, ez már majdnem gonoszság, avagy szándékos, eldobó módszer.”

Ugatnak),⁴¹ idegei megtépázottak, magánélete végső válságba került, egészségi állapota tovább romlott. Júliusban egy hónapig a kolozsvári idegklinikán gyógykezeltette magát. Innen küldte július 9-én *A föl-földobott kő* remek sorait Osvát Ernőnek. Az év nyarán egy Bölöni György szervezte reprezentatív festészeti vándorkiállításnak a matinéján, a holnaposok és Gulácsy Lajos körében maga olvasta fel lelkes nagyváradi közönségének frissen komponált versét, a *Szeretném, ha szeretnének*. E jelenetet éppúgy tekinthetjük a rajongótábor és a kultusz tudatos és látványos továbbépítésének, mint ahogyan az esendő, sorsszerűen és menthetetlenül magányos ember őszinte, végső segítségkiáltásának. Többben síró bocsánatkérésként értelmezték e jelenetet *A duk-duk*-ügy által érintett váradi barátok felé, többben a tékozló fiú hazatértét látták benne.⁴² „Soha meghatottságnak ilyen jelenetét nem láttam – Gulácsy Lajos hosszú szerzetesalakja, mint a kivert testvér árnya, sírva borult a nyakába, és alázatosan megcsókolta” – írta évekkel később az esemény egyik szervezője, a szemtanú Dutka Ákos.⁴³

1909 második fele szakmai téren ráadásul további sikereket hoz: Ady vidéki városokba szervezett irodalmi estek és matinék főszereplője lesz, mint már említettük, októberben zajlik Nagyváradon óriási érdeklődés mellett a *Nyugat* és részben *A Holnap* közös matinéja, ezt követi egy temesvári egyéni est, novemberben elnyeri a főváros 2000 koronás irodalmi díját, a hónap legvégén pedig a fővárosi Royal szállóban Ady-

Beretvás Hugó közös estet tartottak. Mindez látszólag Ady végső beérkezését jelenti. Mégis, a folyamatos úton levés, a helyét sehol sem találó ember kiútkeresése elemi félelmekkel is párosul. Magányérzete minden látványos elismerés és közönségsiker ellenére ekkor teljeseedik ki végképp: „Szívbelileg a leghitványabb, legmegneméremeltebb, legjövendőtlenebb a sorsom. Senkim sincs és nincs merre menjek” – írta Hatvanyinak a temesvári felolvasóestről a fővárosba visszatérve, 1909. október végén.⁴⁴ Egy héttel később, a november 1-én született *Félelem és írás* című cikkében már-már félelemmel vette tudomásul megszilárdult ismertségét és elismertségét: „De mióta – üzletileg szólván – akcióban vagyok, van egy még halálosabb félelmem: megértenek. Harminckét éves az ember, nem szereti Horatiust s az udvari költőket és hozzászókkott, hogy a jó költő megdöglik, mielőtt sokan vették volna észre. És ekkor azt látja, hogy észreveszik, pláne Magyarországon példátlanul ütik, kiabálják, simogatják, látják. Meg kell ijedni, s én vajmi sokszor azt hiszem mostanában, hogy szélhámos vagyok, már majdnem siker-ember. Más is a helyemben mivel vigasztalná magát, mint hogy azok sem értik, akik értik? Én is ezt teszem, mert nagy félelmemben legkevésbé a banalításoktól félek.”⁴⁵ E meg nem értettségtől, ugyanakkor a kiüresítő banalításoktól való félelem összecseng a *Kezdenek nyakukba venni* soraival, mely szintén ekkor, 1909 végén látott napvilágot a *Nyugatban*, s hangsúlyos helyet kapott az év végi *Szeretném, ha szeretnének*

41 A 16 oldalas kis kötet sokkal nagyobb példányszámban fogyott, mint a két *A Holnap* antológia összesen. Vö. *Holnapután kiskedden: Modern poéták verses könyve, melyből a nyájias publikum megtudja mimódon pöngetik a lantot Magyarhon új dalosai*, szerk. LOVÁSZY Károly, Bp., Kertész József könyvnyomdája, 1909.

42 Lásd pl. ROCKENBAUER Zoltán, *Apacs művészet: Adyzmus a festészetben és a kubista Bartók (1900–1919)*, Bp., Noran Libro, 2014, 97–103.

43 DUTKA Ákos, *A Holnap városa*, Bp., Magvető, 1955, 73.

44 Lásd Ady Endre – Hatvany Lajosnak [Budapest, 1909. okt. 23.] = *Ady Endre levelezése*, II, i. m., 274.

45 Lásd Ady Endre összes prózai művei, IX, Bp., Akadémiai, 1973, 362.

kötetben is: „Kezdenek már nyakukba venni, / Hurráh, hurráh. / Milyen jó nem ismertnek lenni, / Kezdenek már nyakukba venni, / Kiknek semmijük se vagyok. / Bocsáss meg nekem, én árva lelke.” S amely ilyen sorokkal folytatódik: „Kikre rátörtem szép viharban, / Megfullasznak csuf diadalban”.

A *Nyugat* több szempontból is visszás júniusi tematikus száma saját pozícióstabilizálási szándékkal tehát éppen akkor reagált a korábbi években nagyon is hangsúlyosan és tudatosan felépített Ady-féle énképre, a mandátumos

zseniképre, amikor az komoly belső elbizonytalanodásokon, változásokon megy keresztül. Tverdota György az ugyanekkor születő kuruc-verseiről szólva mutatta ki, hogy Ady – korábbi szerepverseivel ellentétben – éppen ezekben a darabjaiban „jut legmesszebbre a mandátum nélkül élő ember alakjának kimunkálásában [...] ráébred arra, hogy állítólagos küldetése csak üres illúzió volt, hogy nem egy szent ügy hőse”.⁴⁶ Talán emiatt is írhatta a *Szeretném, ha szeretnék* kötetéről az egyik legelső kritika 1910 elején, hogy a póz és a korábban jellemző sallangok a

⁴⁶ TVERDOTA György, „Rákóczi, akárki, jöjjön valahára”: Ady Endre kuruc-verseiről, *Iskolakultúra*, 2006/7–8., illetve: http://real.mtak.hu/57613/1/EP%00011_iskolakultura_2006_07_08_034-040.pdf Letöltés ideje: 2019. 12. 10.

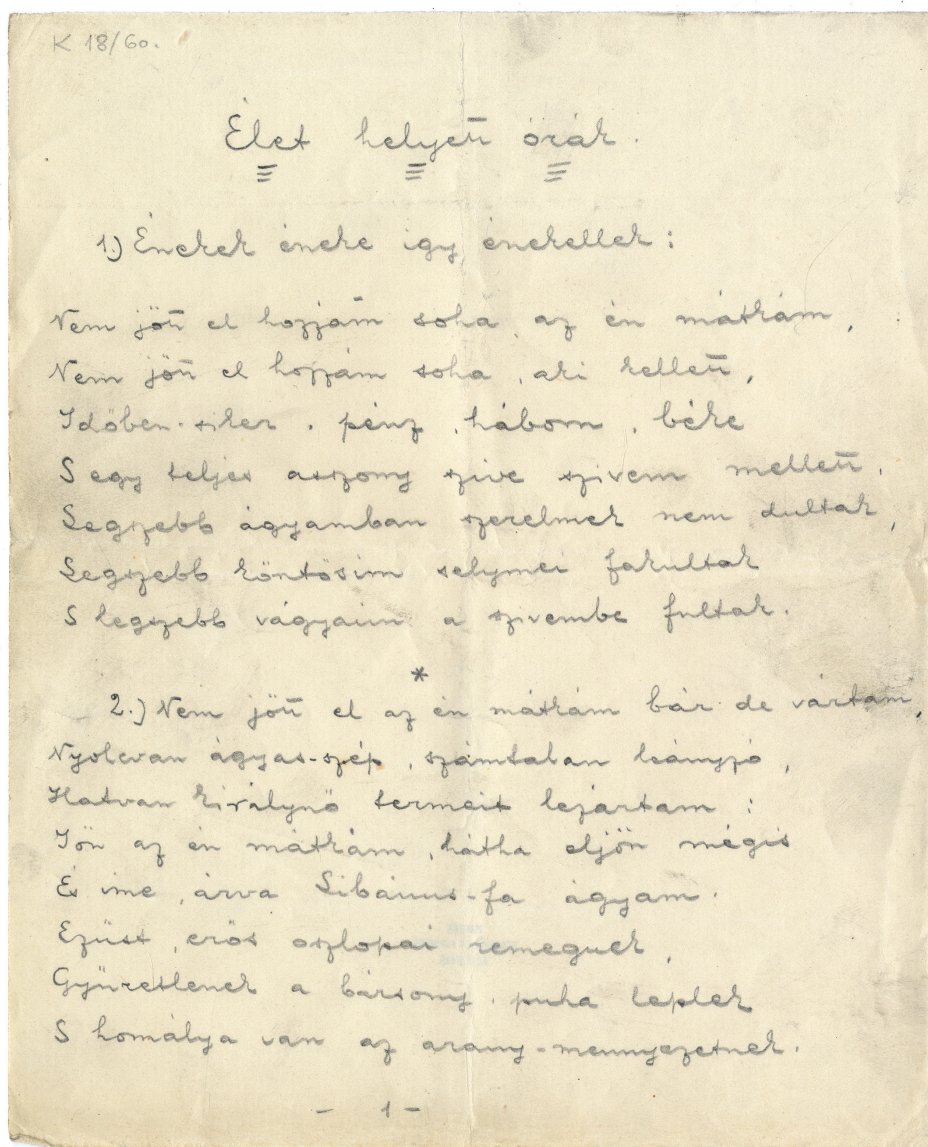
költőről itt már lehullnak, letisztulnak. E kötet is elrendelésszerű és hiábavaló én-küzdelmekről árulkodik: az Asszonnyal, a fajtával, Istennel, hazája állapotaival, a mámorokkal. De ezen küzdelmekhez és saját, nem csillapodó szomjúságához itt, ekkortól szükségszerűen csatlakozik a reménytelenség félelme is. Ezért lehet a *Kocsi-út az éjszakában* főmotívuma a széttöredezettség, a részekre esettség. Az életmű egyik legjelentősebb darabja az élet ellehetetlenülésének nagy verse, az élethangulatát is tükröző sorával: „Minden Egész eltörött”. A megnyilatkozás rendkívül feszült, zaklatott lélekállapotában maga a megjelenített helyzet válik hangsúlyossá: nincs történés, kizárólag az én belső monológját halljuk. Ezért minden jelképes értelmet kap: a hold töredékes fénye, a tájat beborító éj és a kocsiút is, mely a magány rémisztő, fájó érzetével, mintha az életből vezetne – hangsúlyosan kifelé. A személyiség csöndbe vesző jalkiáltása révén e bölcséleti érvényű tudatvers egyszerre mutatja meg egyéni sorsnak és törvénynek az ellentéteit, a beteljesülés lehetetlenségét. A töredékesség vigasztalan éjszakája így lesz alapvető élménye a túlvilági és evilági értékek biztonságát nélkülöző teljes 20. századnak. Ady 1909 végi magányosságélménye nemcsak az igazi társ hiányát, a Minden-élmény elszalasztását jelenti, hanem az emberhez méltó, tartalmas élet reménytelenségét is. Nincs más út, mint a vágyakat s a szerelmet is csak az időből kimetszve valamilyen távlati fenségben megtartani, ahogyan a *Meg akarlak tartani* ellentétekre építő sorai mondják: „Elhagylak, mert nagyon kívánlak [...] // Meg akarlak tartani téged, / Ezért választom örökölni / A megszépítő messzeséget”. Az 1910-es dátummal megjelenő *Szeretném, ha szeretnének* kötet zárólata, tehát hangsúlyos helyen szereplő verse, a *Most pedig elnémulunk* ezért

egyenesen a dalaival küzdő ember végét, azaz a versbeszéd megszűnésének konkrét lehetőségét is fellebbenti.

E kötet első lapjain olvasható a jól ismert önonosítás: „Vagyok, mint minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség...”, s a harmadik ciklus nyitóversének címében sem véletlenül határozza meg önmagát eképpen: „Északi ember vagyok”. A délen sokat megforduló (a Riviérán, Monacóban és Velencében is járó) Ady északra vágyik, ahol az üres fecsegés helyett szűkebb, de tartalmasabb a szó. Pestről viszont Párizsba, s onnét haza, szülőfaluja csendjébe, pontosabban mindig el onnét, ahol éppen van, ahol ideig-óráig találja csak meg valós önmaga lelki-szellemi stabilitását. Az egyéni kiütkeresések közepette a lelkek útvesztőjének ködbe vesző képét ezért tudja szinte babonás bravúrral megírni *Az elsüllyedt utakban*, melyre még visszatérek. Az antitézisekben kibontakozó teljesség igénye így, ezektől az évektől válik költői programja tudatosan vállalt, meghatározó jegyév.

Ady „hajszás élete” – ahogyan Bölöni fogalmazott –,⁴⁷ s benne az ehhez szükséges pénz állandó hiánya, a *Nyugat* körüli bizonytalanságok, a Lédával egyre gyakoribb konfliktusok, a meg nem lelt Mindenség újra és újra kikezdték egészségét és idegrendszerét. A Léda-szerelme erodálódása, az 1908 végén megindult s 1909-ben kiteljesedő folyamat megállíthatatlannak bizonyult. A „héja-nász” folytatódott ugyan még az ezt követő években is: egyre nagyobb kihagyásokkal, félrelépésekkel, vagy éppen egyre intenzívebb vádakkal, átkokkal és szitokszókkal. Ady még ekkor is áld, imába foglal, szeret, hálásan őriz, de ha szükséges, sír, követel, tépelődik és átkozódik is, attól függően, hogy vére, életszeretete, ereje és temperamentuma mit diktál. Az *Aki helyemre*

47 Bölöni, i. m., 166.

áll leginkább az utóbbit mutatja meg gyönyörűen, hogy majdan az *Elbocsátó*... kegyetlen sorai következzenek, 1912 tavaszán.

Leginkább Ady gyakori önanalízisére vetíthető ki mindaz, amit még 1911 decemberében, a csupán 16 esztendőös Boncza Bertához, a későbbi Csinsz-

kához írott első leveleinek egyikében fogalmazott meg: „jobb lesz, ha nem kultiválja túlságosan az érzéseit, mert a nagyszerű versekért gyalázatosan sikertelen élettel fizetünk.”⁴⁸ A „gyalázatosan sikertelen” élet az aktuális párkapcsolat terén ekkor mutatkozik végzetesnek. Tulajdonképpen

48 Ady Endre - Boncza Bertának, [Érminszent, 1911. dec. vége] = *Ady Endre levelezése*, III, kiad. VITÁLYOS László, Bp., Akadémiai - Argumentum, 2009, 326.

1911-ben jelenik meg az első nagy búcsúvers, az *Áldásadás a vonaton*, ám ennél is erőteljesebb lesz az 1912. áprilisi (az „atyai barátoknak” számító, bajokban tisztán látó Schöpflin Aladárnak ajánlott) *Valaki útravált belőlünk*. Ezt csak kerek egy hónap múlva követi a végső szakítás ismert, kegyetlen költeménye. A vágyott Minden megtapasztalási kudarcának beismerése helyett a „magamimádó önmagam imáját” mormoló Adynak egykori szerelmét a külvilág előtt kirakatversben megalázó sorainál valós belső diszpozícióit sokkalta erősebben és őszintébben mutatják a *Valaki útravált* fájó, önfeladást is beismerő, elsirató hangjai. A *Valaki útravált belőlünk* ugyanis épp a *Hiába hided a Holdban* megidézett összeforrottságot, és az Adyban egyként élő asszony-rész kiszakadását, a pótolhatatlan veszteséget, a szerelem észrevétlen elmúlását, fájó elkopását gyászolja el rezignált, mesteri sorokban. „Mint elárvult pipere-asztal, / Mint falnak fordított tükör, / Olyan a lelkünk, kér, marasztal / Valakit, ki már nincs velünk, / Ki után ájult búval nézünk. / Egy régi, kényes, édes dámát, / Kegyetlen szépet siratunk, / Bennünk sarjadtat: asszony-részünk. / Valakit, kiért hiúk voltunk, / Apródok s cifra dalnokok / S kit udvarunkban udvaroltunk”. A korábban nyilvánvalóvá vált erős Baudelaire- vagy Verlaine-hatások, Maeterlinck dekadenciája, Nietzsche énkultusza, Wilde „asszonyisága” itt némiképp Poe mélységekbe merülő lelkének titokzatosan filozofikus komorságával is párosul. Ezt az Adyra nagyon is jellemző kettős én-t, csak egy másik, nagyobb kettősség leplezi: a gyötrődés belső szólamainak és a külvilágnak szóló (ki)beszélésnek az ellentéte, a hangsúlyosan dacos én győzelme, a harcok közt a gyöngeség leplezése, a világ előtt e fájdalemek, gyöngeségek eltitkolása.⁴⁹

A Léda-szerelem eleve vívás volt, s midőn ennek a vágyott menedékkjellege végképp megszűnni látszott, helyében a magány és a meg nem értettség üressége lépett. A kapcsolat felkavaró és megnyugvást hozni nem tudó maradt, valóban *Örök harc és nász*, ahogyan Ady még a *Vér és aranyban* közölt verse kilenc sorában mindezt előrevetítette. Benne gyakorta egymást váltották a konvencionális párkapcsolati szerepek, a segítségre szoruló elesett s a támaszt nyújtó segítő szerepei, de ugyanígy a bántó, majd meakulpázó, síró és váró, ölelő és elűző, gyűlölő és gyűlölt arcúak is. Már a kezdetektől benne rejlett ebben a viszonyban a menekülés vágya, az egyéni megváltódás óhaja, a korábbi élet feladása, csakhogy a diszharmonikussá váló együttlétek a felfokozott érzéstől olyan lobogást kívántak, melyet pillanatokra, a Minden-ígéret helyében végül „élet helyett órák”-ra lehetett csak szükségszerűen megélni. A szakítás után ezért jelennek meg a versekben a korábbi életére való visszatekintések, s ugyanakkor – mint látni fogjuk – e visszatérés, visszarendeződés lehetőségének a kétségei is.

Az egyedüllét és a meg nem értettség gyötrelme Adynál tehát hatványozott: környezete, barátai, szerelme s az Úrral való viszonya is ennek rendelődik alá. A *Néhány januári nap* sorai értelmében: „Mintha ezredmagammal lennék / S mintha mégis / Nagyon-nagyon egyedül lennék.” Mélyülő szomorúsággal fejeződik ki 1909 és 1913 közötti minden kötetében a magárahagyottság, az elszigeteltség, a közösségből való kizártság tragikus élménye, az alapvető idegenség. Az én allegorizációja közismerten még közelebb áll a romantika, mint a klasszikus modernség irodalmi tapasztalatához. Ady ezért is lehet afféle „modern romantikus” – ahogyan könyvében

49 Ady még ekkor is bizonytalan önmagában. A Léda kérte utolsó találkozására a bécsi pályaudvaron nem mer elmenni Léda hűgának visszaemlékezése szerint, nehogy elgyengüljön, s minden folytatódjék onnét, ahol abbamaradt.

Kenyeres Zoltán nevezte őt –, akinél azonban az előtérbe tolt én komplex és rétegzett, s akinél az elbizonytalanodás és a magány jól kitapintható spleenje is hangsúlyosan megfigyelhető. Az 1911-es verstermést közreadó kötetének darabjai ennek fényében is „a feloldhatatlan elszigetelődéstől való félelem és az odatartozás, beolvadás, egyesülés iránti vágyakozás két szélső pólusán kristályosodtak ki.”⁵⁰

Mindmáig közkeletű vélekedés, hogy Ady költészetfelfogása nem szakított teljesen s minden vetületében a romantika bizonyos hagyományai, így a szerelmi líra érzelmességével vagy a kultikussá növesztett én-tudattal. Ezeket a 19. századból átörökített formákat és toposzokat valóban nem feltétlenül cserélte le, ám merőben más kontextusokba helyezte, s alkotó módon, radikálisan újította meg azokat. A küldetéses, mandátumos költő eszméje sokáig zsenitudatának egyik alapvető pillére maradt persze, mely legalább részben magányosságát, korát megelőző látásmódjából fakadóan meg nem értettségét önmagának is magyarázta. A küldetésstudat erejét és átkát egyszerre szenvedő poéta, a „látnok” Ady már életében rögzült kanonikus pozíciókra tett szert ugyanakkor, s ez később is sikeresen fedte el a magányos, a helyét sehol nem lelő, a folyamatosan kiutakat kereső, a félelmeivel küszködő embert. Ady külvilág felé mutatott szerepei, olykor látványos harsánysága azonban nem egy ízben éppen bizonytalanságairól, a hiányokról árulkodnak. Elfednek, ellepleznek valami fájó, legbenső

hiányt: az elismerését, a szeretetét, a megbecsülését például. Fráter Zoltán jegyezte meg egy helyütt, hogy „A költői elfojtás sokszor az én túlzott kiemelésében is megnyilvánulhat. Ez Ady kezdeti korszakának alapvető jellegzetessége.”⁵¹

Ady kezdeti korszakának publicisztikája erős társadalmi küldetésstudatról vallott, de arról is, mennyire s milyen mélyen aggasztotta hazája, társadalma szellemi elmaradottsága. Már 1901-ben, a *Nagyváradai Napló* szerkesztőjéhez címzett levelében azt írta: „Aki nem csupán arra termett, hogy egy számmal növelje a születési és halálstatisztikát: most nem alkudozhat. Harcol, ahogy tud. Kezeli a viharágyút a butaság, sötétség ránk tornyosuló felhői ellen.” Akárcsak cikkei esetében, Ady első köteteinek poétikai hangoltsága eleve olyan versnyelvi teret képzett, amelyekben a publikum nemcsak azonosíthatónak, hanem egyértelműen azonosnak gondolta a versben megszólaló én kvázi-empirikus szubjektumát a konkrét életrajzi Ady-figurával. E kiemelt énközpontúság és hangoztatott öntudat Ady 1908 előtti köteteiben így olyannyira fontos, hangsúlyos szerepet kapott, hogy az ellenlábasaik kívül még hívei is rendre ezt hangsúlyozták költészete kapcsán. Karinthy híres *Nyugat*-paródiája Ady esetében önmagáért beszélt,⁵² ellenlábasaik pedig ezt a versnyelvben megsokszorozott én-t s ösztönösen szubjektív látószögét önimádatként értelmezték, illetve kiterjesztették Ady egész generációjára, tulajdonképpen epigonként stigmatizálva az új ge-

50 KENYERES, i. m., 52.

51 Lásd FRÁTER Zoltán, *Elhallgatás, elfojtás, hiány az Ady-versben*, Iskolakultúra, 2006/7–8, 18.

52 „Megmutatta a hor-Dhár a Niuggat barlangot, melynek közepén Adyos, az adióták vallási szektájának bálványa állt, melyet ha-Tvani, a dúsgazdag irokéz faragott. A szertartásokat Os-Vát, a főpap végzi: két hétben egyszer kinyitnak a balszárnyon egy zsilipet, mire harmincegy verset ad.” vagy: „Vagyok a nyugati sirály: / De magyarnak köpött ki a föld / Moslék-ország a nyakamon ül / Engemet Moslék-ország örökölt: / Nyöszörög a hájszagú föld.” KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, Bp., Athenaeum, 1912. illetve: https://mek.oszk.hu/00700/00716/html/Letoltés_ideje_2019_12_10.

neráció szinte valamennyi tagját. E tudatosan konstruált szerepkánon lett a forrása az őt övező kritikáknak és értekező munkáknak is, melyek szinte sohasem tudták függetleníteni a művet a háttértől és magától az arctól, Ady valós énjétől s annak sokáig hangoztatott küldetéseszményétől. Amikor 1907–1908 fordulóján (majdhogynem egy időben) megjelenik a *Vér és arany* s elindul a *Nyugat*, mindez a modern irodalom áttörését s Ady társadalmi-művészeti terveinek beérését is jelenti, de egyelőre csak a remény szintjén, s mint szó volt róla, hatását tekintve még nagyon elszigetelten. Ady elismerésvágyának, önmagának is hangoztatott úttörő szerepének szélesebb körű (s főként problémamentesnek remélt) elfogadása – önértékelései szempontjából is – sokáig késett vagy kétes értelmet kapott, s ez két irányba hatott, az önmarcangoló, elcsüggedő hangokban, illetve a bezzeg-attitűdökben artikulálódott. A *Nyugat* első számában közölt *A magyar Pimodán* egyik részlete is ezt hangsúlyozta „Bezzeg faltörő kosnak akkoriban, elején az én történetemnek, jó voltam, sőt, nagyon jó voltam [...] Egy-két rést törtem, úgy emlékszem, egy-két babonát szétrúgtam, egy-két embert meghódítottam, talán. A csoda csak két napig csoda, az emberek felocsúdtak, s a halottakat eltakarították velem együtt. Az én fejem kissé összetört, de a szemem ép maradt s láttam, mint ugrálnak be a réseken, azok, akik engem a legharagosabban ugattak. Ez is fátum: olyan embernek születni, aki másoknak egyengeti az útját harminc éven felül és mindenütt, a leendőknak is. De ennél a fátumnál jobban fáj, hogy véres fejemet és szívemet senki se látja, most se látja.”⁵³ A kiteljesedő magányérzésből a társaknak is kiáltott: „Akarom, tisztán lássatok” attitűdje így érthető meg igazán, s ez a vágy (vagyis a lát-e engem legalább a közvet-

len környezetem a magam teljes valóságában?) tér majd vissza a *Ki látott engem?* prológusának sorjázó kérdőjeleiben is.

Közismert tény, hogy számtalan esetben Ady publicisztikája érlelte ki benne később versekbe került tematikákat, ahogyan az is, hogy az *Új versek* Adyja valóban programszerűen hozott és hirdetett meg új költői nyelvet, új versdallamot, új személyiségfelfogást, de részben új magyarságprogramot és igen, új nemzeti önismeretet is. Társadalma bizonyos általa elmaradottnak vélt szegmenseivel vívott többfrontos küzdelmére, küldetéseszményére és dacos öntudatára egyaránt remek példa *A muszáj Herkules*, a *Nekünk Mohács kell* vagy az 1908 májusában írt *Egy harci Jézus-Mária* is. *A muszáj Herkules* ismert sorai viszont már a választott szerep letehetetlenségére is utalnak, akkor, amikor az már terhesnek bizonyul. A „Szeretném már magam utálni, / De, istenem, ők is utálnak: / Nem szabad, nem lehet megállni” attitűdje meghatározza a teljes 1908 végi, 1909-es említett pengeváltásokat, éles polémiákat. *Az Illés szekerén* záró ciklusának hangsúlyossá tett, címadó darabja ráadásul a tárgyalt időszakra kiterjeszti e vélekedést. Nem csoda, hogy a több ízben verssé emelt gondolatsort azután Ady 1909-es *Önéletrajzának* a zárlatában mint erőt adó, ösztönző elemet is megfogalmazza, s még egy szanatóriumból, pihenésre intő orvosai közegeből is így ír: „szeretném [...] ha az ellenségeim, akiknek legtöbbet köszönhetek, mert daccal, göggel, szinte emberfölötti erővel ők láttak el, ezután is ösztönöznének.” Költészetében ezért is kiemelten fontosak az „én” mások által történő láttatását az önmegismerés tematikai mozzanatává emelő szövegek (mintegy reflexiós szövegek a külvilág értetlenkedéseire), másfelől az önreflexivitás olyan megjelenésformái

53 ADY Endre, *A magyar Pimodán = Ady Endre összes prózai művei*, IX, 168. [Első megjelenés: *Nyugat*, 1908/1, 20–23, később pedig: 91–95, 157–160, 182–187.]

is hangsúlyosak, amelyek magának az identitásnak a sematikus rendszerekbe illeszthetőségét vonják kétségbe.⁵⁴ Az Ady-filológiában ezért is hívták fel többen is a figyelmet arra, hogy a hangsúlyozott személyesség ellenére az Ady-versekben megjelenő szubjektum nem a romantikából örökölt személyiségeszményt alkotta újra, nem egy egycentrumú, egyetlen és immanens lényegét kifejező „én” szólalt meg bennük, hanem egy ennél jóval modernebb, komplexebb versszemélyiség. Ady volt „az első költő, aki ráértett a modern személyiség-felfogás lényegére: az »én« örökös átváltozásban lévő, próteuszi mivoltára.”⁵⁵ Versei túlnyomó többségükben valóban egyes szám első személyben szólaltak meg, bennük mégsem az ún. életrajzi-napló elemek uralkodtak, hanem a Schöpflin által is emlegetett, pillanatnyi benyomások és tapasztalatok, „belső indulatok” és életkörülmények lelki tükröződései irányították őket. Az én alakulásának, az identitás módosulásainak színtere ezért is sok tekintetben éppen maga az utazás, a helyváltoztatás (s egyáltalán a változás) lesz, illetve az általa új tapasztalatokat szerző egyénnek, az idegen környezetben önelemző szubjektumnak az ontológiai diszpozíciói.

Ismeretes, hogy Ady következetesen nagy gondot fordított a kötet- és cikluskompozíciókra. A példát feltehetően Baudelaire-től vette, ahogyan a kötetek élén elhelyezett bemutatkozó vagy prológuvers ötletét is. Az 1906-tól évente megjelenő kötetekben az egymással ellentétes életérzést, magatartást vagy akár csak vezérmotívumot előtérbe állító ciklusokat a költő lehetőleg szimmetrikusan helyezte el.

A legszimmetrikusabb építkezést az 1908-ban lezárt (de 1909-es keltezésű) *Az Illés szekerén* mutatja (istenes, forradalmi, magyarság, szerelmi versek ciklusai), de az ezt megelőző, illetve követő kötetek kompozíciói is ilyen tudatosságra vallanak. A *Vér és arany* kötetben az élet-halál versek, a *Szeretném, ha szeretnénekben* pedig többek mellett a kuruc versek ilyenek, vagy a fájóvá, megkopott múlttá váló szerelmi-ciklus, de az istenkereső versek itt is éppúgy hangsúlyosak, mint az egykori otthon falusi nyugalma felidéző, rezignált, többnyire lemondó költemények. Hiba lenne ugyanakkor nem észrevenni, hogy a különféle tematikus rétegek oly mértékben összefüggnek egymással Ady szöveguniverzumában, hogy minden felosztás csak fölöttébb művi, viszonylagos és önkényes lehet. H. Nagy Péter jegyezte meg ezzel kapcsolatosan, hogy e tematikai csoportosítások „inkább allegorikus megfeleltetései annak, amit értelmezőik szimbolizmusként vélnek meghatározni, vagyis redukálják a költői nyelv figurativitását.”⁵⁶ Az általunk itt tárgyalt belső és külső utazás, idő- és térbeli „úton levés” összetett tematikája ezért is foghatja át a fenti ciklusokba szervezett költemények szinte mindegyikét.

Ady egész versvilága s szimbolizmusa tobzódik ráadásul az ún. utazásmotívumokban (hajó, szekér, vasút, kocsi, csónak, ló stb.) A ló, a vonat vagy a hajó, a tengeren való utazás többször is visszatérő motívum, s 1906 és 1914 közt kivétel nélkül, mindegyik kötetében hangsúlyosan jelen van. Utóbbi, a hajó – akár gálya alakban – például a *Léda a hajón*, vagy a *Vén faun üzenete* című ismert versekben is kiemelt, s nyilván az sem véletlen, hogy az egyik utolsó Ady-verseknek *Az utolsó*

54 Lásd erről többek között Bednatics Gábor vagy Török Lajos írásait. = *Újraolvasó: Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt et al., Bp., Anonymus, 1999.

55 KENYERES, i. m., 59.

56 H. NAGY Péter, *Az Ady-líra értelmezhetőségének ezredvégi horizontjai*, Iskolakultúra, 1998/3, 20.

hajók címet adja, mely poszthumusz kötetének címévé is válik. Mindazonáltal jól érzékelhető e téren is a változás 1908 előtt, s az azt követő évek utazás-motívumainak szimbolikája esetén. Az 1907-es *A ködbe-fúlt hajók*, mely rokonságot mutat Baudelaire *Le voyage* című versével, még a nagybetűs Semmibe, az örömebe szállóan a szecessziós életérzésből fakadó Szépség utáni vágyat hangsúlyozza. *A Halálba vivő vonatok* 1908 vége felé születik, s kiindulópontja egy valós vonatbaleset. A később *a Léda ajkai között* ciklusba illesztett versben a vasúti szerencsétlenségre való utalás s a távol lévő asszony utáni ambivalens vágy, a vonat és a halál, sőt a vágyott halál képzete összefonódik.

Vonatok, melyek hozzá visztek,
Vonatok, melyek tőle hoztak,
Óh vonatok, járjatok rosszul,
Ha éjszakában száguldoztok.

Messziről intő lámpák fénye,
Hova engem: halálba csaljon,
S találkozzunk egy szörnyüeséges
Halál-üvöltő lakodalmon.

Az egyre inkább helyét kereső ember folytonos mozgáskényszere később viszont azt is eredményezi, hogy az utak, utazások során összegezzék, számot vessen életével, emlékeivel. Az életútra is visszatekintő attitűd, vagyis a szinkrón fizikai térből diakrón módon az idő síkjára visszavetített számadás gyakorta megfigyelhető lesz ekkortól az Ady-oeuvre-ben. Talán ennek is köszönhető, hogy a *Megint Páris felé* első autográf variánsa még semleges vonatablakról beszélt s általános névelőt használt („a rohanó vonatból”), amit a költő a végső változatban már önnön életére vonatkoztatottan a lírai én felől tett hangsúlyo-

san személyessé: „Rohanó vonatomból / Néha félve kinézek”. Az *Eladó a hajó* 1910-ben nagyrészt ugyanezt fejtí föl, személyes élet-csónakként mutatva be az eladni vágyott, valójában átruházhatatlan „Szakadt kötelekkel, tört árboccal / És minden-minden jófajta rosszal” bíró (élet)hajót, mely „szép pokol-utat” ígér, de mégis olyat, ami „megéri.”

A Párizsban született 1910-es *Valaki, valaki emleget* vagy *Az árulás nyara* ugyanakkor már az életút céltalanságát, az egyén kiúttalanságát, a „nem tudom merre megyek s hová tartok” attitűdöket hangsúlyozza. Ugyanekkor megjelenik a lent-fent irány is, a mélyből a magasságba törő vágy, a mocsokból a megtisztító magaslatokba törekvés kérdéses iránya is: „Van-e út az utca mélytől / Föl a hasogatott égnek?” 1912 után, a Léda-szerelem lezártát követően pedig eleve az új utak léte, új életszakaszok eljövetele válik kérdéssé. „Visz-e csónakom, a szenvedni-vágy, / Olvadó és bús üdvösségű ködben / S villámos zápor zuhog-e körültem? // S piros csónakkal indulok megint, / Szivem a lapát az evező rúdján, / Félelem nélkül félős bajok útján.” A szenvedni-vágy közt is örömet, kalandot remélő egyén itt azonban leginkább csak saját szívósságában bízhat.

A Léda-szerelem egyszerre megmentő, kiteljesítő, de ugyanakkor elviselhetetlenül fojtogató utolsó éveinek bilincsei után Ady némiképp felszabadultabban nézett új lehetőségek után. A következő egy év tulajdonképpen a kis női csukák, az Adéllal történt szakítás utáni futó kalandok ideje lett, melyek még 1913-ban a Graz melletti Maria-Grüni szanatóriumában is folytatódhattak, ahol Hatvany támogatásával gyógykezelték. Mindenekelőtt alkoholelvonó- és hőkezeléssel igyekeztek helyreállítani megrendült egészségét. Rövidesen javult is az állapota, a nők pedig odavoltak érte. Hatvany, akárcsak

IV. ÉVFOLYAM.

1911. OKTÓBER 1

19. SZÁM.

NYUGAT

FŐSZERKESZTŐ IGNOTUS SZERKESZTŐ
FENYŐ MIKSA RÉSVÁT ERNŐ

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST . V. MÉRLEG UTCA . 9 .

AZ ÓPERENCIÁS TENGEREN

I.

Pucér mellemet vágyom betakarni
Felhőkkel mint az őszi, csöndes Ég,
Ne táncoljon tovább az Élet rajta :
Most már hadd jöjjenek a mesék.

Száz méter lenne borotvált szakálam,
Öreg az ajkam, fogam is hibás :
Olyan kicsi tenger lett a szivemből
S olyan nagy az Óperenciás.

Hát megpróbálom magam befelhőzni,
Szólni magamról unott a dolog,
Gyűl és dohog őszi mese és felhő,
Burkolt mellemre rágomolyog.

Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer
Hét mértföldes csizmájú hős, derék
Királyfi, ki szabad mellel elindult
És, himm-hámm, elnyelték a mesék.

II.

Szép Csinyországban sok volt a róka,
Sok volt a jegyző és sok a pap,
Sok volt a csalás és szerelem
S bolond, aki a fűbe harap
S szép Csinyországban csak a kék róka,
Agglegény csak a kék róka maradt.

Titkos Messzéből jött Csinyországba
Mostohák közzé, ő, idegen,
Kék volt és kék volt a szeme is
S elnézett a fúrge himeken
Szép láthatatlant nézett és látott
S forrott vére az őszi hidegen.

Egyszer egy őszi nagy csinytevéskor
Barna, kormos lett két friss kék szeme,
Látta fajtája asszonyait
S tudta, hogy fogytán a melege,
Hörgött a Messze vén, kék rókája.
Jaj, jaj, jaj, a Közel be kellene.

ADY ENDRE

több más barátja vagy Lajos öccse – ismerve Ady mámor-szomjúságát, a cigaretta és az ital mellett csillapítószer- és altatófüggőségét – leginkább Sándor Lászlónétól (a versekben csak Nyanycinak említett, amúgy a többi vetélytársnál érettebb és idősebb, gondoskodó) hölgytől féltettek, hiszen ő eleve morfiumfüggőnek bizonyult. (A hölgygel Ady még 1914 tavaszán is együtt „nyaral” az Adrián.) Szanatóriumok, szállodák, kórházak s újabb kalandozások, rövidebb utazások ideje ez tehát ismét. Ady ekkoriban leginkább a sanatóriumokban, fővárosi vagy Pest melletti szállodákban „él”. Mindeközben már bő másfél éve folytak a levélváltások közte s fiatal Boncza Bertuka közt, s nem szüntek meg a sajtópolémiai sem. Az év végén újabb vitába bonyolódott Rákossal, közvetlen környezete pedig a testileg hanyatló Adyn költészete hanyatlását is diagnosztizálni akarta. Amikor – 1914 elején – megjelenik a *Ki látott engem?*, már túl volt nemcsak a *Gyűlölet és Harc* című verse kapcsán kiobbant polémián, hanem úgy gondolta, Hatvany aggályaira (költészete feltételezett alakulásáról, hanyatlásáról) is méltón megválaszolt a *Hunn új legenda* soraival.

Ady utolsó két kötete (*A menekülő Élet* 1912 februárjának elején, *A magunk szerelme* 1913 március végén jelent meg) más nyelvi regisztert mozgatott, mint elődei. A *Minden-Titkok versei* lezárt egy korszakot, látásmódbelit is, melyben, ha a nagybetűs Asszony már nem is, de az Élet, Halál, Minden, Titok, Isten-motívumok, akár csak a korábbi kötetekben, kétséget kizáróan központi szerepűek voltak. Vélhetően igaza volt Rába Györgynek, amikor megállapította, hogy 1910 után eleve csökkent „lírai szemléletmódjának alakulásában a szimbolikus látás szerepe”, s ezáltal a képileg erős nyelv (vagy a képiség által meghatározott korábbi nyelv) itt már

csillapodottabb, visszafogottabb alkalmazása új vonásokkal gazdagította a verseket. Mind ez az utazásmotívumokban is megmutatkozik. Ugyanakkor, mint H. Nagy Péter már értőn igazolta, ez esetben nem leegyszerűsödő versnyelvről van szó: a szimbólumok száma csökken, de mondanivalójuk hordereje és tartalma nem, sőt, tudatos lépésről beszélhetünk. Változást e téren a kitörő Nagy Háború, illetve már annak előszele hoz. Az új, 1914 februárjára megjelenő kötet már címében is kérdőjelet használ, s prologusa is csupa kérdés.

Volt nálamnál már haragosabb Élet?
Haragudtam-e vagy csak hitem tévedt?
Szívem vajjon nem szent harang verője?
Vagyok csakugyan dühök keverője?
Kit mutatok s mit kutató szemeknek?
Nem csalom-e azokat, kik szeretnek?
Szeretem-e azokat, kiknek mondom?
Méltán gerjeszt haragot büszke gondom?
Ennen dühöm nem csak piros káprázat?
Azok forrók, kik közelemben fáznak?
Bolond tüzem, alágyújt-e szíveknek?
Szeretnek-e, kik szerelmet lihegnek?
Csókos szám miért tör szitokba rögtön?
Nem tenyeremet rejti csak az öklöm?
Pótolnak-e életet élet-morzsák?
Érdemlem-e szánásnak csúnya sorsát?
Szabad-e engem hidegen megérintni?
Szabad közönnyel előlem kitérni?
Gerjedd lelkemnek ki látta valóját?
Ki lát, szívem, sebes és örök jóság?
Istenülő vágyaimba ki látott?
Óh, vak szívű és hideg szemű barátok.

Ady költészetében a valós énjét s szándékait nem látók, az őt még közvetlen környezetében sem jól és teljességében ismerők, értékelők – mely az

utolsó sorból itt is kitűnik – nem új gondolat, az ebből fakadó keserőségei s panaszai így ebben az időszakban is értelemszerűen megmaradnak. A szakításukat követően Ady a barátaival szemben ugyanolyan tépett, önvádló, nemegyszer önsajnáló hangon, máskor dühösen és daccal lép fel, ahogyan korábban azt Lédával tette. Ők pedig belső bizonytalanságát érzelmi zsarolásnak, kikényszerítő vallomás-igényét taktikáznak tekintik. Az eredeti szándék szerint *A kényszerűség fája* címet viselő verseskötet (melynek végső címéről Földessy Gyula győzte meg Adyt) mindazonáltal fájdalmas kényszerűségeken töpreng. Ady külön kérésére a kurzívval szedett prolóógus és epilógus is (utóbbi *Életbérem sírva panaszlom* címmel) csak „élet-morzsa”-ról beszél, morzsáiról annak, amit valaha Életként tervezett: „Életbérem sírva panaszlom, / Be, csufolós, kicsi: / Kétes dicsőség, kétes asszony, / Nagy harcok helyett aggos várás, / Akarat helyett tétovázás / S morzsái a dukált aranyrak.”

A *Szeretném, ha szeretnék* időszakának húsva vágó önmarcangolásai, önvizsgálatai, melyek már a maguk megjelenésekor is olykor döbbenetes válaszokban összegződtek (nem egy ízben problémáinak végső feloldhatatlanságát hangsúlyozták vagy a tovább-keresés módozatait sugallták), itt kiterjesztik, általánossá teszik az önelemzés mellett immár a számvetést is. Csak-hogy ezáltal a tervezett/elvárt és a megvalósított életút különbségeit, a magánélet nyilvánvaló kudarcait tematizálják. Az élete zenitjén túllépő Ady (37 esztendő ekkor, ámbar szervezete valóban jóval aggabb) életöszöne révén mégis újabb utakra, több életre vágyik. „Pedig most

kellene lobognom, / Úgy szalad az időm, / Szabadult vágyak, finom otthon, / Utak, csókok most kellenének, / Kevés vers és nagyon sok élet / Káros multamat engesztelni.” Talán e magánéleti sóvárgás teszi, hogy Ady folyamatosan elégedetlen, saját optikáján, szűrőjén keresztül a biztos szakmai sikert is folyamatosan kétségek homályosítják el. Ahogyan korábban (pl. 1909 őszén, amikor az ő főszereplésével zajló nagyváradi fényes *Nyugat*-matinéről minden korabeli lap sikerként számolt be, a tudósítá-sokkal ellentétben ő azt írta levélben Lédának: „Iszonyúan megbukott a matiné”⁵⁷), úgy most Ignóus lelkes, dicsérő s olykor már-már magasztaló kritikáját – akinek amúgy az egész kötetet ajánlotta – mondja „ötletes ostobaságoknak”.⁵⁸ Hatvanyinak írt levelében pedig azt állapítja meg: „Ez az írás hideg, szeretetlen, óvatos, mely egy-egy furcsa jelzővel ötször annyit von vissza, mint amennyit előbb tíz sorban adott.”⁵⁹ Jól jellemezte Ady érzékenységét Schöpflin, midőn azt írta róla visszatekintésében: „a legcsekélyebb kritikái megjegyzés tüske volt a lelkében”⁶⁰ A legerőteljesebb érzés ekkortájt Ady életében kétségkívül a meg nem értettség érzése, s ez élete minden szegmensében megmutatkozik.

Magánéletébe átmeneti, látványosabb megnyugvást és új horizontot Csinszka hoz. Ady megértő társat s otthont keres akkor, amikor már régen lemondott ennek lehetőségéről. Levezetésükön túl az 1914-ben a *Nyugat*-ban küldött „üzenete”, a *Vajon milyennek láttál?* a korábban megélhetőnek remélt Minden-élményt is felvillantja egy pillanatra mint lehetőséget: „S minden vagy, mi lehetséges, / Minden lehetsz,

57 Ady Endre – Diósy Ödönnének [Budapest, 1909. okt. 4.] = *Ady Endre levelezése II.*, i. m., 274.

58 Lásd PÉTER I. Zoltán, *Ady: Az értől az Oceánig. Életrajz III. (1912–1919)*, Várad kulturális folyóirat kiadása, Nagyvárad, 192.

59 Lásd Hatvanyinak írt levelét, 1914. március 18.

60 SCHÖPFLIN Aladár, *Írók, könyvek, emlékek*, Bp., Franklin, 1925.

mire vágyok, / Talán semmi, talán Minden.” A Csinszkával kötendő házasságkötés (pontosabban egyelőre csak annak ígérete) eleve akadályokba ütközik, ugyanakkor világméretű események árnyékolják be. Még ugyanabban a hónapban, amikor az elhatározás megszületik, mindössze pár nap különbséggel Nagyváradon, helyi barátai és Jászi Oszkár oldalán Ady értesül a szarajevói merényletről. Júniustól decemberig Érmindszent, Csucsá, Kolozsvár és Pest között ingázik. Próbálja sürgetni a házassági eljárást, s rábírní Boncza Miklóst, hogy fogadja el, nyugodjon bele leánya döntésébe. A házasság végül csak 1915. március végén köttetik meg – közben zajlik a világháború. A hátszág viszonylagos nyugalma, békéje még helyt ad egy erdélyi körútnak, csak hogy ez az időszak már a behívók, orvosi felmentések, újabb behívók és idegeskedések időszaka is, s mellette újabb országos polémiáké. Októberben – ezúttal Adynak a fronton harcoló Gyóni Géza költői teljesítményéről vallott nem épp szerencsés sorait kikezdve – Rákosi Jenő újabb országos ösztüzet zúdít rá. Akárcsak 1908 végén, *A Holnap* körüli botrányok idején, itt is teljes frontok alakulnak, a vádak azonban még erőteljesebben célkeresztbe vonják: a csukaszürke ifjaink, a hazát megmentő, életüket feláldozó jó vidéki legények helyett a fronttól elmenekülő s a „kávéházakban lebzselő”-k vezéréként jelenítik meg. Mindez a korban megvetett untauglich-ok bélyegével is társul, miközben a „moderne” immáron nemcsak a nyelvi kifejezés érthetlenségének, hanem magyartalanság s a nemzeti hagyományokhoz való hűtlenség vádjával is párosul Rákosi és körei szótárában. E vádak és próbatételek (hosszú cikkek és válaszcikkek) ha kevesebb vívódást is, újabb testi-szellemi kimerülést okoznak. A helyét nem lelő ember újabb mérföldköveit mindazonáltal létbizonytalansága

s barátaival való nézetkülönbségei befolyásolják inkább. 1916 nyarán a Nyugat Részvénytársasággal is pereskedni kényszerül, minthogy az szerződés szerint az havi háromszáz koronát kellene, hogy fizessen neki, csak hogy éppen felszámolás alá került. Ady ismét kiadó nélkül áll. Hatvány siet (sokadszor) segítségére, akivel majd életében megjelent utolsó kötetét is szerkeszti. Mindközben a háborúpárti propaganda ott gyalazza, ahol éri, s megvetően szól pacifizmusáról, az erősödő cenzúra pedig jószerevével nem engedi őt publikálni. 1916-tól megszűnik a közéleti publicisztikát író Ady is. Megrázó élménye, hogy a román betörést követően látja a dél-erdélyi menekülteket a csucsai villa alatt. Ennek hatására születik a rémségekből ocsúdó, humánusot hirdető jajkiáltása: *Ember az embertelenségben*. Az év decemberben meghal az idős császár, s ezzel Ady megérzi, valami végképp elveszett. Jó, rossz egyaránt, az is, amivel ő maga is sokáig hadakozott. Ezért fogadja két évvel később, (végképp megrokkant egészségi állapotban immár Pesten, a Veres Pálné utcai lakásban, mely menedék, szanatórium, de bizonyos szempontból börtön is), kétségbeesett zokogással ősi ellenfele, Tisza értelmetlen meggyilkolását is.

A világi harcokban gyakorta megfáradt és csalódott költő, a szerelemben sokszor menedéket nem vagy csak késve találó, korábban az üzőtt mámorokból keserűen kijózanodó férfi, a lelki békét, a megnyugvást sóvárgó, az Istennel folyamatosan perlekedő, azt mégis minduntalan gyermekien kereső Ady félelmei, bizonytalanságai magasabb szintre emelkednek, apokaliptikussá nőnek a világgégés kitörésekor. 1914 után Ady önértékelésében, önszemléletében is újabb változások észlelhetők, melyek nemcsak a poétikai dikcióban és stílustörténeti változásokban merülnek ki. Az egyes szám első személytől a

többes szám első személyig, „az aktuális, éles jelentől a közös sorsot hordozó múlthoz, legalábbis a »most« archaizálásáig”⁶¹ jut. Komlós Aladár jegyezte meg, hogy költészetének egyik sajátása az, hogy „állandóan egy rejtett lényegesebb valóságot érez a jelenségek mögött, s így a realitást misztikus látomásba tudja olvasztani.”⁶² Témánk felől hangsúlyozandó, hogy ez az egyéni sorsra vetített elveszettség-érzetből a háború okozta nemzetföltő, országos elveszettség és tévútra lépés érzéseit hívja elő, s versnyelvében is visszaemeli korábbi szimbólum-birodalmanak hangsúlyos elemeit: így születik 1914 őszén *Az eltévedt lovas*.

Adynál megszokottnak mondható egy-egy téma több fázisban történő érlelése, de a kiütkezés a végső, végzetes eltévedés, az örökös bolyongásra, üzöttségre ítéltétség reménytelensége vagy akár kárhozata fokozatosan nőtt élete önelemző, számot vető szimbólumává. Az eltévedésnek, a kiúttalanság-tematikának egyik legerősebb előzményverse a *Szeretném, ha szeretnének* kötetbe felvett *Az elsüllyedt utak* volt. A vers lírai hőse népmesei vagy akár biblikus léthelyzetet villant fel, amelyben a fiú nekivág a világnak. (A népmesében a legkisebb fiú indul szerencsét próbálni, a bibliai hagyományban az idősebb, a világ hívására, csábítására.) Ady esetében kétségtelen, inkább hogy e tékozló fiú az, amely erőteljesebb toposzként van jelen: „Rohantam dalosan s vakultan, / Befogtak új, csodás illatok / S száz út végén nem vettem észre, / Hogy már minden utam elfogyott.” Csakhogy itt a megbocsátó, hazaváró szeretettel (az örök kegyelemre utaló példázattal) ellentétben az otthon érzékelhető közelsége ellenére is az úttalanság, a hazavezető

út megtalálásának lehetetlensége, s így e rá mért sors tragikuma kap igazán hangsúlyt. Nincs megoldás, nincs feloldozás sem.

A szülőhely elhagyása, maga az útnak indulás ténye a korábbi Ady-versekben akár annak nosztalgikusabb, szép emlékü attitűdjeiben, akár a felelőtlenebb, dacosabb, onnét történő menekülésmotívumokban, vagyis a többre hivatottságban jelenítődött meg (vö. „És én legényesen, dalolva / Csaptam mögöttem be a kaput.”), mindig egyfajta szükségszerűségként hangsúlyozódott. *Az elsüllyedt utak* azonban már a visszatérni nem tudás tragikumát, a különböző útkeresések, tévutak után a visszatalálás reménytelenségét hangsúlyozza. „Vak bozótok el-elbuktatnak, / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt”. Az úttalanság e versben a hazavezető út hiánya; a vers hőse sohasem találhat már rá az elhagyott otthonra, régi életformájára. Ezért a vers „a nonkonformizmus tragikumát mutatja fel” – írja Láng Gusztáv – „aki mindenkitől különbözni akar (vagy különbözni kénytelen), az nem talál otthonra és szeretetre, bármennyire vágyik is rájuk. Kezdetől tudta ezt Ady.”⁶³ *Az elsüllyedt utak* motívum- és szimbólumrendszere a korábban említett utazásversekénél féltelmezebb módon, személyes megtapasztalásokra, magányos vívódásokra, fájó kétségekre világít rá.

A korábbi verset azért említem itt, mert 1914-ben születik Ady egyik legösszetettebb, szimbólumokban tobzódó remeke: *Az eltévedt lovas*. A két vers párhuzamát (miszerint *Az elsüllyedt utak* *Az eltévedt lovas* művészi megidézésének az előzménye) többen, így Keszi Imre vagy Tamás Attila, legutóbb pedig Láng Gusztáv is felem-

61 FRÁTER, *i.m.*, 26.

62 KOMLÓS Aladár, *A szimbolizmus és a magyar líra*, Bp., Akadémiai, 1965, 34.

63 LÁNG Gusztáv, *Az eltévedt lovas*, Látó, 2019/1, 85.

Az elsülyedt utak.

Hívott a titkok nagy mezője,
Kellette magát száz síma út
És én legényesen, dalolva
Csaptam mögöttem be a kaput.

Valamennyi út fölfelé tört,
Ragyogón és virágba veszőn'
S én feledtem a csendes udvart,
Rohantam részegen a mezőn.

Rohantam dalosan s vakultan
Befogtak új, csodás illatok
S száz út végén nem vettem észre,
Hogy már minden utam elfogyott.

Sehol, sehol a régi hajlék,
Ködbe és éjszakába borult,
Rét, út, virág, illat és udvar,
Kapu, hit, kedv, mámor, nóta, mult.

Vad bozótok el-elbuktatnak,
Emlékek és borzalmak között
Taposom a vaksötét pusztát,
Sorsomat és a sűrű ködöt.

Vissza, a vén csöndes udvarba
Elsülyedt azóta mind az út
S távolból hallom, ködben, éjben,
Hogy nyitogatnak egy vén kaput.

lította. Utóbbi jegyezte meg azt is, hogy Ady, a közhiedelemmel ellentétben, több verset írt szülőföldjéről, mint Petőfi, gyermekkor-nosztalgiába rejtjelezve, újra és újra vallott a visszafogadottság, a szeretet vágyáról. „Vagyok tékozló és eretnek, / De ott engem szánnak, szeretnek, / Engem az én falum vár. // Mintha pendelyben látna újra / S nem elnyúve és megsárgulva, / Látom, hogy mosolyog rám” – írta még 1907-ben a *Hazamegyek a falumba* soraiban. A szülőhely az egyetlen hely, ahol a „muszáj-Herkules” szerep nem kötelező. E tekintetben a választott és vállalt – s immár elhagyhatatlan – szerep „súlylyeszti el” a hazavezető utakat. Ez a tévútra térés teljeseedik ki, s válik általános érvényűvé aztán az 1914-es versben is, miközben mindkettőben az elindulás ténye (egyéni és közösségi szinten) válik végzetesen elhibázott lépésnek.

Az egyértelmű motívumkapcsolatokon túl Tamás Attila szerint *Az eltévedt lovas* esetében a fiktív elbeszélő „nem az együttérző szemlélődésnek (majd részbeni bódult azonosulásnak) a helyzetében szólal meg, hanem gyötrelmes cselekedni törekvés képviselőjeként nyer megjelentést. Legszemélyesebb sorsában fenyegettetve keresi a szabadulás útját, és – ami talán összefügg ezzel – időtlenné hosszabbodó küzdelemben.”⁶⁴ A vers képi világa a balladák tragikus légkörét, s már-már kimeríthetetlenül a nyugtalanság, a titokzatosság, a balsejtelem és a félelem hangulatait árasztja. A ködös novemberben a „volt erdők”, „ó-nádasok”, szorongató érzések és kísértő lelkek rémeivel találkozunk. A meghatározó ködmotívum, az üres, ember nélküli világ, az eltévedt lovas hangsúlyozott otthontalansága, kiúttalansága, állandó ügetésre (keresésre?) kárhoztatottsága, a veszélyek, az útvesztőszerű világ az egyetemes emberi lét elveszettségére éppúgy

utal, mint – a tájelemeket „aktualizálva” s más Ady-versek honi tájaival azonosítva – „fajtánk” kiúttalanságára, pusztulására. Ismeretes, hogy a világháború barbár erőit elszabadító, az embertömegeket értelmetlen mészárszékre küldő, s az európai értékeket, magát a humánumot is végső próbára tevő korszak érlelte ki Adyban ezt a verset. Ugyanakkor nem feledhető, hogy Ady nagyon is fogékony volt a témára saját sorsa, egyéni életútja és tapasztalatai, belső félelmei miatt is. Akárcsak *Az elsüllyedt utak* zárlatára, mely egyben-másban a *Harc a Nagyúrral* lezárhatatlan zárlatára, időtlen harcára is utal, az eltévedt, hajdani lovas idősíkokon áttörő, végtelen, vak ügetése Ady lezárhatatlan belső kínjainak is a szimbólumává emelkedik.

Az élet, a saját sors Adynál legtöbbször maga is egyfajta utazásként, a múlt felől lezárt, tehát egyirányú életútként aposztrofálódik, akkor is, ha a jövő iránya nyitott, viszont balsejtelmekkel és félelmekkel szegélyezett. Az önsorsrontó avagy -javító lehetőségek feltérképezése ezért is ígér minden konkrét helyváltoztatással tisztább, érvényesebb, hitelesebb öntükröződést, önelemző megnyilatkozásokat és bizonyosságot. Az utazásoktól és a konkrét környezetváltásoktól is remélt válaszok, vagy éppen az éjszakák kízó-meditatív félálmaiban felerősödő kételyek, a végső elveszettség és kárhózat, avagy egy éteri visszatalálás reménye értelemszerűen külön hangsúlyokat ad az ún. istenkereső verseknek. Ady a Teremtő után való vágyában is a teljességet, a bizonyosságot kívánta megélni, akkor is, ha gyakorta a kétely és a lemondás attitűdjei hullámzottak végig istenes versein.

Ady távol állt a tételes vallástól, sok esetben Istennel magát a Mindenséget, máskor a Halált, mint egy másik dimenzióba való feloldódás le-

64 TAMÁS Attila, *Egy késői Ady-versről*, ItK, 1976/3, 347.

hetőségét azonosította, de legtöbbször Ótestamentum-beli akarással, egyszerre félelemmel és hadakozással fordult Isten irányába. Protestantizmusa afféle megvallott, büszke hagyomány maradt csupán, a Károli-féle Biblia nyelve áthattotta életművét, ugyanakkor kapcsolatba került a katolicizmus tanításaival, szertartásaival és rítusaival is, s (ha a konkrét bűnöké nem is) a bűnösség megvallása, a gyónás afféle poétikai alapmotívumává is lett. Lázás, dúlt lélekkel sóvárogtató-követelte a változásokat, s bár többnyire elutasította a vallás eviláginak gondolt tételeit, és a keresztényi alapértékek gyakorlati megvalósításával is hadilábon állt, s önmaga hitét mindig kevesellte, nem tagadta a hitet magát, sőt, mint korábban szó volt róla, leborult a hit előtt. Az út hosszú és kacskaringós e téren is: a még 1907 végén született *Álmodom: az Isten* bejelentett teljességvágyától *A Sion-hegy alatt* gyermekkori képzetén és a *Krisztus-kereszt az erdőn*, illetve az *Egy régi Kálvin-templomban* rátalálás-, megbékélésvágyán át az *Uram osztorozz meg* önvádjáig vezet. Az Istent megszólító, kereső versei nem csupán az elviselhetetlenné váló otthontalanság feloldásának vágyából fakadnak, hanem e kivételes, ezért fájdalokkal, keresztekkel is szegélyezett-sújtott sorsszerű, determinált saját életútból is, s mint szó volt róla, egy-egy személyes sorstragédia és az ebből fakadó önvád is előhívja őket. Az *Imádság háború után* eleve a vívódó, egyszerre Istennel és önmagával, önmaga gyengeségeivel is harcban álló egyént mutatja meg: „Békíts ki Magaddal s magammal, Hiszen Te vagy a Béke.” Míg az *Ádám, hol vagy?* vagy *Az Úr érkezése* című költeményekben a rövid életű bizonyosság a fő szólam, tudjuk, hogy a nyugalmasabb, harmonikusabb állapotok Ady életében rendszerint

csak hetekig tartottak, aztán szertefoszlottak. A mindszerinti temetőt járó költő megbékélésvágyát és szeretetét, ugyanakkor determináltságát is mutatja az 1908 októberében született: *Szeress engem, Istenem*: „Úgy szeretnék szabad úr lenni, / De éltem, sorsom ki van mérve.” Az egy évvel később lezárt *Szeretném, ha szeretnék* kötet istenes verseinek ciklusa – *Rendben van, Úristen* – viszont már egyszerre elfogadó, reménytelen s számonkérő attitűdöket hordoz, amint annak csak kötetben megtalálható ajánlása, bevezető mottója is érzékletesen mutatja:

Azoknak a bús valakiknek, akik hitetlenül is az Úristent keresik hívó, bús gerjedelemmel s remény nélkül.

A sajátosan, egyéni módon Istent megszólító versek sora a tízes években is folytatódik: A lírai alany továbbra is bizonytalan marad, de elsődlegesen nem egy mindenekfelett álló Teremtőben, hanem alapvetően önmagában, vagy méginkább kettejük viszonyában. Olykor sóvárogtató, olykor dacosan, olykor kétségbeesetten keresi emlékei közt az egykor megtapasztaltat. Az életharcban megfáradt ember menekülése, a megkapaszkodás mozzanata több korábbi istenkereső verse után mélypontra jut. A *Hiszek hitetlenül Istenben* (1910) e mélypontról való elmozdulás első versének számít. Sorai eleve Isten és a lét titkait, s a bizonytalan, válságok közt lévő egyén vágyódásait, szenvedéseit tematizálják, annak gyöngeségeire mutatnak rá: „Mert sohse volt úgy rászorulva / Sem élő, sem halott.” A címben megjelenő paradoxon ugyanakkor e kételyeket, s a vívódások, bizonytalanságok közepette is a végső bizonyosságokra való vágyakozást jeleníti meg. A versbeli beszélő – mintegy önmagát erősítve –

bizonytalanságaival, kételyeivel szemben nagyon is egyértelmű és biztos értékfogalmakat sorol fel: szépség, tisztaság, igazság, jóság, Isten, Krisztus, Erény. Ilyen lesz az 1911-es *Istenhez hanyatló árnyék* is, mely kiemelt helyen *A menekülő Élet* cikluscím-adó verseként kerül kötetbe, s az önmagát sem ismerő, esendő és bizonytalan egyén bizonyosságvágyát vetíti ki: „Meghalok szent Szined előtt / S akarom, hogy hited akarjam.” Az Istenre való újabb rátalálás és a vele való tulajdonképpeni viadal kibontakozását *Az Illés szekerént* követően *A Minden-Titkok versei* korszaka jelenti. Ugyanakkor Adynál e téren is megkülönböztethetők a versbéli küzdő, küszködő, kereső egyén csöndes menedékkeresése, és a világgal gyakran polemizáló szerző olykor harsány kiszólásai, „oda-mondása”. A kettő nyilván nem választható szét teljességében, de érdemes megkülönböztetnünk Ady primer versnyelvét saját önértelmezéseitől is. A *Népszava* egyik cikkében 1913-ban válaszként üzen Rákosi Jenőnek, *Gyűlölet és Harc* című karácsonyi versének a keletkezését magyarázva: „A versem pedig röviden azt jelentette, hogy az urak, papok, farizeusok, rabszolgatartók Jézusához s ünnepléséhez nekünk nincs közünk, nincs közöm magamnak se, akinek pedig van egészen saját Isten-hitem és vallásom is.” Ez a privát istenhit nyilvánvalóan elkülönül a farizeusok (az országvezetők többségének) gyűlölködő álhitéről, a háborús propagandát és harcot hamarosan szent célként beállítóktól, de a halk, nem a világ színe előtt és számára imádkozó keresztényi tömegektől is.

Fontos látni, hogy Ady a megváltást és a végső feloldódást, s addig is a békét, a megnyugvást kereste mindenekelőtt Isten jelenvalóságának megfogalmazásai által. Tudjuk, azonban, hogy sajátos, küzdelmes istenkeresése (s ebben a legbensőbb önmegtalálás, az Isten képmására, arcá-

ra, hasonlatosságára való teremtettség felismerésvégya) hullámnzó fizikai és idegállapotaiban végletek közt oszcillált. 1904-es párizsi útja óta kis, oktáv alakú Károli-bibliáját mindig kéznél tartotta az éjjeliszekrényén, s eleve a Könyvek könyve volt legtöbbet forgatott olvasmánya. A saját élete végességét már valós halála előtt bő tíz esztendővel is hirdető költő mindazonáltal 1918 végén egy gyötrelmes, zavart pillanatában (talán nem csak önnön léte, hanem immár országa, nemzete halálát is vizionálva) szétszaggatja bibliáját. A végső keserűségben ugyanakkor arra Jézus utolsó szavait írja: „Eli, Eli, Lama Sabaktani.” Vagyis a Teremtő általi képletes „elhagyás”, s a neki felpanaszolt cselekedet itt is olyan titkokban mutatkozik meg végső soron, mely az egyének földi életútján elkövetett bűnök egyedül Isten által való ismeretének fényében e nagyon személyes viszonyra, legfőbb titokra világít rá, mely a már véghezvitt krisztusi megváltásban nyerhet igazi távlatot, vagyis épp a Teremtő végtelen kegyelmére épít.

*

Az életben megannyi tapasztalást szerző, s e primer tapasztalatokat ösztönös módon versnyelvé formáló Ady, vagy ahogyan Schöpflin másutt jellemezte: a „legkifejlettebben és legteljesebben ösztönlény” önmagára, személyisége, élete és identitása alakulásaira, a képletes utazásokban e „stációkra” is gyakorta reflektált, s sorsa változásaira is úgy tekintett, mint változó szerepek összefüggő, egymást determináló láncolatára. A mindmáig a klasszikus modernség hazai zászlóvivőjének és főszereplőjének tekintett Ady esetében igaz, hogy az önként vállalt szerepek közt is erőteljes marad ez az ösztönisége. A személyiség amúgy sem akkor nyilvánul meg, nem akkor mutatja fel

„valós” énjét, amikor leveti e szerepek képletes öltözékét, s mögötte megmutatkozik az életrajzi csupasz én. A modernitás szubjektumelméletei értelmében a személyiség éppen hogy a szerepekben és a szerepek betöltése által, azok változásaiban bontakozik ki, mondhatni azok révén jön létre, formálódik, teremtődik meg. Komplexitását s egyediségét is éppen ez adja, s ez biztosítja lírai kimondhatóságának végtelen versszubjektumait. Ezért lehet érvényes indmáig Fülep Lajos azon állítása is, miszerint

Ady „kinőtt a környezetéből, mégis benne, sőt érte élt”.⁶⁵ Az életút e kétségkívül igazolható tétele, ha tetszik determináltan „fölföldobott kö”-léte, elindulásai és visszatérései, s ezekből fakadóan óhatatlanul az egyén belső vívódásai, magányossága és küzdelmei, bezzeg-attitűdjei és teremtő gyötrődései, valamint költeményeinek ellentétező feszültségszintjei azok az értékek, amiket – képletesen szólva, Adyval utazva, versei újraolvasására buzdítva – érdemes felidézni a halálának centenáriumaiban is.

65 FüLEP Lajos, *Művészet és világnézet: cikkek, tanulmányok 1920–1970*, Vál. szerk. TÍMÁR Árpád, Bp., Magvető, 1976, 74.